

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Педагогічний факультет
Кафедра педагогіки дошкільної та початкової освіти

ВИХОВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ ОСОБИСТОСТІ
МОЛОДШОГО ШКОЛЯРА У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: студентка 4 курсу 401 групи
Спеціальності 013 Початкова освіта
Спеціалізація: дитяча психологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Початкова освіта
Нікітіна Анастасія Сергіївна
Керівник к.пед.н., доцент Денисенко В.В.
Рецензент к.філол.н., доцент Мироненко О.В.

Херсон – 2020

ЗМІСТ	2
ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. Теоретичні основи морального виховання учнів початкової школи	8
1.1. Аналіз основних понять дослідження моральної культури особистості молодшого школяра у позаурочний час.....	8
1.2. Моральне виховання як основа становлення особистості.....	14
1.3. Характеристика моральної культури учнів початкової школи.....	21
РОЗДІЛ II. Організаційно-педагогічні умови формування моральної культури молодших школярів у позаурочний час	29
2.1. Діагностика сформованості моральної культури молодших школярів.....	29
2.2. Методичні рекомендації з формування моральної культури учнів початкової школи у позаурочний час.....	33
ВИСНОВКИ	40
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	43
ДОДАТКИ	48
Додаток А. Виховна година до Міжнародного дня толерантності «Все починається з тебе!».....	48
Додаток Б. Година моральності «Знаю, можу, робитиму».....	51
Додаток В. Методика «Прислів'я».....	61
Додаток Г. Тест «Розмірковуємо про життєвий досвід».....	66
Додаток Д. «Кодекс академічної доброчесності».....	73
Додаток Е. Довідка про перевірку на текстові збіги.....	74

ВСТУП

У сучасних умовах державотворення в Україні зростає роль гуманістичного виховання підрастаючого покоління. У Законі України «Про освіту» метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу. Велика роль у цьому процесі належить вчителю, адже школа й учителі повинні формувати особистість відповідно до вимог сьогодення: «Учительська професія – це людинознавство, постійне проникнення в складний духовний світ людини, яке ніколи не припиняється» [34, с.18].

Керуючись типовою освітньою програмою Державного стандарту важливо вказати, що виховання моральної культури здійснюється в багатьох освітніх галузях. Зокрема, в мовно-літературній галузі обов'язковими результатами здобувачів освіти є регулювання власного емоційного стану: ввічливе спілкування, використання у власному мовленні формул мовленнєвого етикету, опис емоційного стану персонажа під час читання, співпереживання. У соціальній та здоров'язбережувальній галузі прописано, що дитина повинна поводити себе етично:

- у 1-2 класі поводить себе етично, розпізнає здорову етичну поведінку та наслідує її, а у 3-4 класі поводить етично, демонструючи сумлінність, справедливість, чесність, відповідальність;
- спілкується конструктивно: у 1-2 класі уважно слухає, запитує про потреби інших людей, висловлюється так, щоб не образити оточуючих, сприймає критичну інформацію щодо себе та етично реагує на неї.

Навіть у фізкультурній освітній галузі дитина повинна дотримуватись етичних норм у руховій діяльності [14].

Вчинки людини виражають внутрішній світ, моральні цінності та установки особистості. На даний момент настав такий період у суспільстві, коли проблема моральності стоїть на першому місці. Людям треба усвідомити, якщо зараз не робити переоцінку цінностей, то про скоєння добрих вчинків, наявність гарних намірів можна забути. Якщо шукати шляхи подолання цієї проблеми, то надалі буде відбуватися розвиток і становлення особистості. Цей розвиток спричинятиме позитивні вчинки та поведінку молоді, тому що ними керуватиме моральна свідомість. А вже наскільки вона сформована, буде видно по вчинкам особистості. Дана проблема є досить актуальною. У житті кожної людини мають бути присутні переконання, що спонукають її ставитися з цінністю до всього, що її оточує. Вони повинні бути невідривною частиною, супроводжувати людину кожного дня.

Людство завжди хвилювало питання морального виховання, розвитку та вдосконалення людини. Досить часто стикаємося з жорстокістю, насильством, люди мають спотворені життєві цінності. Отже, проблема моральності завжди була і залишається актуальною.

Питання моралі, зокрема морального розвитку і морального виховання, сьогодні неабияк важливі для нашої держави, адже загальний моральний стан українського суспільства суттєво погіршився [29, с. 88].

Моральне виховання – процес спрямований на формування та розвиток цілісної особистості дитини, і передбачає її ставлення до Батьківщини, суспільства, колективу, людей, до праці, своїх обов'язків і до самого себе. Думаю, що першорядна роль відводиться вчителю в цьому віці. Він має вплив на виховання дитини, і повинен приділити цій проблемі особливу увагу [1].

Великого значення моральному вихованню надавали також педагоги минулого. Наприклад, Г. Сковорода також глибоко проймався питаннями морального виховання молодшого покоління.

Доклали своїх зусиль немаловідомі науковці, такі як І. Бех, В. Бутенко, О.Апраксіна, О.Михайличенко, М. Левківський та інші.

Цікавилися проблемою морального виховання представники різних наук: В. Сухомлинський, Ш. Амонашвілі дивилися з точки зору педагогіки та психології, а М. Каган, Л. Виготський, Б. Ананьєв, В. Асмус, І. Зязюн – філософії.

І. Бех, О. Олексюк, В. Дряпика переконують, що серйозні прогалини в галузі теорії і практики виховання є причиною тієї кризи морального виховання, духовних цінностей, яку переживає людство. Педагогічні принципи та методи морального виховання грають важливу роль у навчально-виховному процесі. На даний час зріс інтерес до духовного світу дитини, до підбору змісту, методів і форм виховання моральності у молодших школярів.

В. Сухомлинський детально розглядав питання моральних цінностей учнів та роль учителя у їх вихованні. «Об'єкт нашої праці – найтонші сфери духовного життя особистості, яка формується, – розум, почуття, воля, переконання, самосвідомість. Впливати на ці сфери можна тільки так само – розумом, волею, переконанням, самосвідомістю. Найважливіші інструменти нашого впливу на духовний світ школяра – слово вчителя, створення обставин, у яких найяскравіше виражаються почуття» [34, с.18].

Моральне виховання ґрунтується на моралі – одній із форм суспільної свідомості, сукупності загальноприйнятих норм, принципів і правил, що регулюють поведінку людей. Мораль, моральні норми поведінки тісно пов'язані з поняттям «етика», «етичні норми поведінки» [15, с.80].

Теоретичні основи морального виховання учнів розробляли К. Ушинський, Г. Ващенко, А. Макаренко, В. Сухомлинський та інші видатні педагоги. Окремі аспекти означеної проблеми В. Білоусова, М. Болдирєв, В. Галузинський, В. Гурін, В. Горєєва, В. Кумарін, І. Мар'єнко, А. Мудрик, Т. Цвєлих та ін. Особливості підготовки вчителів до морального виховання учнів розглядали М. Барна, І. Бех, Г. Васянович, Д. Герцюк, М. Красовицький, Р. Скульський [29, с. 88-89].

Багаж теоретичних знань про моральність в учнів – це добре, але ж їх недостатньо. Потрібно, щоб діти здійснювали добрі вчинки, дотримувалися норм моралі та самі бажали цього.

До морального виховання застосовується багато форм і методів виховної роботи, основою яких є формування гуманістичних відносин у дітей: етичні бесіди, виховні години, ігри, обговорення творів тощо.

Об'єкт дослідження: процес виховання моральної культури особистості молодшого школяра в період становлення особистості молодшого школяра.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні умови формування моральної культури у позаурочний час.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов формування моральної культури особистості молодшого школяра; аналіз основних понять та характеристика основ морального виховання учнів, практична розробка методичних рекомендацій щодо умов формування моральної культури молодших школярів у позаурочний час.

Відповідно до поставленої мети дослідження були поставлені наступні **завдання:**

1. Проаналізувати основні поняття дослідження моральної культури особистості молодшого школяра у позаурочний час.
2. Охарактеризувати моральне виховання як складову становлення особистості.
3. Виявити організаційно-педагогічні умови формування моральної культури молодших школярів у позаурочний час.
4. Розробити методичні рекомендації з формування моральної культури учнів початкової школи у позаурочний час.

Методи: вивчення, аналіз літератури, педагогічне спостереження, узагальнення педагогічного досвіду, педагогічний експеримент, методи математичної статистики, тестування.

Практичне значення: матеріали випускного дослідження можуть бути застосовані у процесі практичної виховної діяльності у позаурочний час студентами-практикантами педагогічного факультету, а також учителями початкової школи.

Експериментальна база: в діагностувальному експерименті брали участь учні 1-Б класу Херсонської загальноосвітньої школи I-III ступенів № 32 та учителі початкової школи.

Апробація: результати бакалаврської роботи обговорювалися на засіданні кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Херсонського державного університету та опубліковані в збірці науково-методичних матеріалів «Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти» у статті «Позаурочні форми та методи виховання моральної культури молодшого школяра».

Структура: випускна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Робота містить таблиці. Загальний обсяг роботи становить 74 сторінки, з них основного тексту – 40 сторінок.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

1.1. Аналіз основних понять дослідження моральної культури особистості молодшого школяра у позаурочний час

Здавна український народ ототожнював поняття «мораль» і «виховання», бо лише про моральну людину казали, що вона вихована. Давньокитайський мислитель і філософ Конфуцій, визначаючи становлення «благородної людини», зауважував: «Людина говорить своїми вчинками, її словам відповідають її справи. В усьому, що вона говорить і робить, керується принципами». Таким чином, на думку філософа, досконалою може бути лише людина скромна, справедлива, безкорислива, стримана, яка з повагою ставиться до інших людей, любить їх, вважає життя вищою суспільною цінністю, має розвинене почуття обов'язку. Останнє, за Конфуцієм, – це сукупність моральних зобов'язань, що їх гуманна людина добровільно бере на себе й обов'язково виконує. Серед них – обізнаність, щирість, привітність, шанобливість, справедливість, чесність, уважність, поміркованість, турботливість, чуття міри, самовимогливість тощо. Становлення саме такого морального портрета, передусім у молодого покоління, необхідно забезпечувати якнайраніше [28, с. 88].

Одним із важливих завдань школи є моральне виховання учнів. Його головною складовою є формування у молодших школярів гуманістичних відносин. Велика роль покладається на вчителя, який забезпечує організацію моральних стосунків дітей.

Система моральної освіти будується концентрично. Діти знайомляться з основними поняттями в кожному класі.

Моральні стосунки у дітей формуються у процесі різнопланової діяльності. Моральними стосунками називають відносини, стрижнем яких є моральне начало, що реалізується за велінням совісті. Вони формуються,

коли йде процес спілкування, коли можна пізнати особистість, обмінятися інформацією та досвідом.

Використовуючи в дослідженні «Український педагогічний словник» Семена Гончаренка, ми знайшли доречні поняття, які гарно розкривають тему моральності.

Моральне виховання — один з найважливіших видів виховання, полягає в цілеспрямованому формуванні моральної свідомості, розвитку морального почуття й формуванні звичок і навичок моральної поведінки людини відповідно до певної ідеології. Моральне виховання починається в родині, продовжується у дошкільних закладах, загальноосвітніх школах, пізніше — у вузах та інших навчальних закладах. Основними методами морального виховання є переконання, привчання, заохочення тощо. Моральне виховання здійснюється на національному ґрунті шляхом засвоєння національних норм і традицій, багатой духовної культури народу, тих моральних норм і якостей, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві, узгодження дій і вчинків людей. Такими нормами є насамперед гуманізм і демократизм, що виявляються в ідеалі вільної людини, здатної до чесної співпраці, з високорозвиненим почуттям власної гідності і такої ж поваги до гідності іншої людини: любов до батьків, до Вітчизни, до рідної мови; правдивість і справедливість, працьовитість і скромність; готовність захищати слабших, турбуватися про молодших, зокрема дітей; шляхетне ставлення до дівчини, жінки, матері, бабусі; вміння скрізь і всюди діяти благородно, шляхетно, виявляти інші чесноти [10, с.216].

Моральність — 1) Етичне поняття, яке в широкому розумінні є синонімом моралі. 2) Характеристика особливого виду практичної діяльності людей, що мотивується моральними ідеалами, переконаннями, нормами та принципами. Розрізняючи ці поняття, Г. Гегель визначав мораль як сферу суб'єктивних уявлень людини про добро і зло та інші етичні цінності, мотиви поведінки, цілі і наміри, а моральність — як практичні звичаї, об'єктивовану мораль. Як сутність моралі, моральність, на думку Гегеля, має вищий смисл,

бо означає здатність людини творити добро не за зовнішнім примусом, а завдяки внутрішній свідомості та добровільності, а тому збігається з моральною свободою особи [10, с.216].

У складному процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню. Результати морального виховання характеризуються такими поняттями: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички і моральна спрямованість [29, с. 89].

Моральне виховання — виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок поведінки на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Результати морального виховання характеризуються такими поняттями: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички і моральна спрямованість.

Мораль — система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми за будь-якої ситуації на демократичних засадах.

Моральність — охоплює моральні погляди, переконання, почуття, стосунки, поведінку людей.

Моральна свідомість — одна із сторін суспільної свідомості, яка у вигляді уявлень і понять відображає реальні відношення і регулює моральний бік діяльності людини.

Моральні переконання — пережиті та узагальнені моральні принципи, норми.

Моральні почуття — запити, оцінки, відношення, спрямованість духовного розвитку особистості.

Моральні звички — корисні для суспільства стійкі форми поведінки, що стають потребою і здійснюються за будь-якої ситуації та умов.

Моральна спрямованість — стійка суспільна позиція особистості, що формується на світоглядній основі, мотивах поведінки і виявляється як властивість особистості в різних умовах.

Абсолютно вічні цінності— загальнолюдські цінності, що мають універсальне значення та необмежену сферу застосування (доброта, правда, любов, чесність, гідність, краса, мудрість, справедливість та ін.) [45, с. 250-251].

Національні цінності — є значущими для одного народу, проте їх не завжди поділяють інші народи. Наприклад, почуття націоналізму зрозуміле і близьке лише поневоленим народам і чуже тим, які ніколи не втрачали своєї незалежності. До цієї групи цінностей належать такі поняття, як патріотизм, почуття національної гідності, історична пам'ять тощо [36, с. 251].

Громадянські цінності— ґрунтуються на визнанні гідності людей і характерні для демократичних суспільств. Це, зокрема, права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, поваги до закону тощо [36, с. 251].

Сімейні моральні стосунки залишають слід у житті людини назавжди. Сім'я відіграє велику роль у формуванні ставлення людини до оточуючого світу.

Сімейні цінності— моральні основи життя сім'ї, стосунки поколінь, закони подружньої вірності, піклування про дітей, пам'ять про предків та ін [45, с. 251].

Ціннісне ставлення до людини – важлива загальнолюдська цінність. Ставлення до людей складає основну канву людського життя, її стрижень. Те, чого варта людина, визначається її ставленням до інших. Ціннісне ставлення до людини у молодших школярів – це визнання людини найвищою цінністю, що виявляється у людяності, гідності, справедливості, толерантності, відповідальності, та спонукає до відповідних вчинків. Людяність – у межах моральної свідомості – це знання правил поведінки та спілкування в школі, вдома, на вулиці, в громадських місцях [42, с.11].

Люди з такою рисою завжди переймаються справами інших, вміють співпереживати, спілкуватися в нормальному тоні, допомагати іншим без користі для себе.

Не менш важливе місце займає гідність – поняття, яке означає усвідомлення себе рівним з іншими людьми, особливе ставлення людини до самої себе.

Основні ознаки і прояви поваги до людини та її гідності – це: бажання виявляти повагу до людини, вимогливість у ставленні до себе та інших, емоційне переживання власної гідності, визнання прав кожної людини, вміння об'єктивно оцінювати себе (самокритичність) та інших, визнання досягнень інших людей та своїх власних, вміння відстоювати власну гідність [42, с.11].

Щодо справедливості, можна сказати, що це певна цінність, яка показує відносини людей між собою в цілому, та зрівнює їх між собою, всі люди мають бути рівні. Бути справедливим – дотримуватися норм моралі, правил поведінки, відповідати добром на добро, поважати інших, прислухатися до іншої думки. Справедливість дуже часто відображає наш внутрішній світ. Все залежить від виховання та від того, наскільки людина може зрозуміти проблеми інших. Чим багатший внутрішній світ, тим справедливіші вчинки ми здійснюємо.

Поняття толерантності вміщує в себе терпимість до чужих думок, повагу або визнання рівності інших. Звичайно, людина має право мати власні думки та погляди. Але ще зрозумілішим виступає те, що ми повинні бути терплячими один до одного, тому що всі ми здатні до помилок.

Цінності, які формуються в дитинстві, мають значення і в подальшому житті: вони визначають поведінку людини в тій чи іншій ситуації, ставлення до інших, риси характеру.

Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого соціального успадкування. Вирішальною у цьому є роль батьків: їх поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини.

Головною передумовою у осягненні норм моральності є насамперед дисциплінованість самої дитини [7, с. 117].

Важливим терміном при визначенні поняття моральності є культура. Вона впливає на поведінку людини в суспільстві, на співпрацю з іншими, на те як оточення сприймає людину. За допомогою культури поведінки людина вчиться правильно спілкуватися з іншими, контролювати власні вчинки.

З правилами поведінки необхідно знайомити дітей з раннього віку і продовжувати це робити протягом усього подальшого життя. Основуючись на вже набуті дітьми навички культурної поведінки (вияви ввічливості, уваги і симпатії до однолітків і дорослих, елементарних навичок надання допомоги, привітних форм спілкування), потрібно навчити розуміти зміст і значення певних правил етичної поведінки людини і в зрозумілій школярам формі розкривати їх. Цілеспрямована систематична робота з виховання навичок і звичок культури поведінки дітей починається з їх приходом до школи. Провідною діяльністю стає навчання, змінюється уклад життя, з'являються нові обов'язки, новими стають і відносини з оточуючими. Саме в початкових класах закладаються основи акуратності, охайності, увічливості, точності, прищеплюються гарні манери, уміння культурно поводитися в школі, в будинку, на вулиці й у громадських місцях. Навчати дітей осмислено дотримуватись цих правил залежно від ситуації, місця і часу – важливе завдання, що стоїть перед школою і сім'єю [26, с. 42-44].

Я. Корчак сказав: «Звеліти кому-небудь дати тобі готові думки – це доручити іншій жінці народити твоє дитя. Є думки, які потрібно самому народжувати в муках, і вони найцінніші.»

Найважливіше значення у формуванні моральності має самостійна робота. Кожна людина має власні позиції, погляди та переконання, а отже повинна сама виробити принципи своєї поведінки в суспільстві.

Отже, моральне виховання учнів базується на таких поняттях як моральність, мораль, моральна свідомість, моральні переконання, почуття, звички. Важливо формувати у дітей абсолютно вічні цінності, що мають

універсальне значення (доброта, любов, щирість, справедливість і т.д.) у школі вчитель виховує у дітей почуття патріотизму, розвиває національні цінності та громадянські, батьки у сім'ї формують сімейні цінності. Опіраючись на перераховані фактори впливу, у дитини виробляється ціннісне ставлення до людини, що виявляється у людяності, гідності, справедливості, толерантності, відповідальності та ін.

Дитину морально виховувати потрібно з раннього віку і продовжувати протягом життя. Моральність виявляється в діяльності особистості. В процесі діяльності формується ставлення школярів до батьківщини, до різних країн, національностей, до обов'язків, до прекрасного, до різних цінностей тощо. Моральне виховання є об'єднуючим фактором економічного, патріотичного, трудового виховання та інших напрямів виховання.

1.2. Моральне виховання як складова становлення особистості

У складному процесі становлення всебічно розвиненої особистості чільне місце належить моральному вихованню. Моральне виховання – виховна діяльність школи і сім'ї, що має на меті формування стійких моральних якостей, потреб, почуттів, навичок і звичок на основі засвоєння ідеалів, норм і принципів моралі, участь у практичній діяльності. Виходячи із загальнолюдського змісту моральності, слід зазначити, що загальнолюдська мораль – це не сукупність незмінних норм і принципів, які споконвіку відомі кожній людині або спільноті, а система, яка поповнювалася, розширювалася, змінювалася впродовж віків, збагачуючись новими критеріями і новим змістом [29, с. 89].

Особливе значення морального виховання розглядалось в педагогіці ще давно. Педагоги та науковці підкреслюють, що виховання людини не може бути тільки розумовим чи фізичним, в першу чергу воно має бути спрямоване на виховання моральності.

Вихованість людини вміщує в себе різні ознаки та властивості. У першу чергу вихованість – це здійснення добрих вчинків та справ.

Важливими цілями морального виховання вважаються виховання гуманізму, здатність співпереживати, готовність допомогти у скрутну хвилину, повага до оточуючих та ін.

У молодших класах діти мають засвоїти великий обсяг матеріалу про культуру та правила поведінки і навчитися застосовувати їх на практиці. Таких правил існує багато, і вивчити та ознайомити дітей з усіма буде важко. Діти в майбутньому можуть потрапити у таку ситуацію, де вони перебуватимуть вперше, і не знатимуть як вчинити правильно. Тому важливо навчити дітей знайти правильний вихід на основі вже вивчених правил. Потрібно вчити дітей виконанню норм поведінки у ситуаціях, які трапляються найчастіше: наприклад, у школі, вдома, під час зустрічі з друзями, у громадських місцях. Правила при цьому будуть повторюватися. Таким чином дитина зможе застосувати одне і те ж правило в різних ситуаціях.

Усвідомлення дитиною важливості виконання моральних норм відбувається за допомогою вчителя. Однією із важливих складових моральності є формування моральної свідомості. Хоча найпершими моральними уявленнями дитина оволодіває у дошкільному віці, саме в молодшому шкільному віці діти є найбільш піддатливими для розвитку моральної свідомості. З однієї сторони відбувається подальший розвиток вже сформованих уявлень, з іншої – відбувається їх остаточне закріплення на практиці.

Моральне виховання формує моральні поняття, погляди і переконання. Воно покликане сприяти розвитку моральних почуттів, що виражають запити, оцінки, спрямованість духовного розвитку особистості. Не менше значення має і вироблення навичок і звичок моральної поведінки [36, с. 414].

Про ефективність процесу морального виховання свідчить моральний розвиток або вихованість дитини. У літературі зазначається, що саме вихованість є найважливішою характеристикою особистості, яка неподільно

пов'язана з усіма її аспектами, відображає ступінь її всебічності та гармонійності. Основою вихованості слугує моральність, яка і є найсуттєвішим її показником. Наприклад, зазначається, що моральна вихованість – стрижневе утворення особистості учня, яке, будучи доведене до необхідного рівня, стає фундаментом для розвитку всіх інших її сторін [18, с. 50].

У моральному вихованні слід спиратися на гуманістичну ідею, згідно з якою людині властиве прагнення до добра, правди і краси. З цього приводу письменник і педагог Симон Соловейчик зауважує: «Саме від того люди помірковано добрі, правдиві й гарні, що в душі людини, на «кухні бажань», постійно горить світло – живе дух, живе бажання добра, правди і краси...».

Моральні знання є базовою основою та одним із основних компонентів моральної свідомості дитини. В подальшому вони допомагають правильно вчинити в різних ситуаціях, є передумовою для формування інших новоутворень в підлітковому чи юнацькому віці. З цього приводу В. Сухомлинський писав: «Знання, розуміння суті моральних цінностей є немов фундаментом, основою вироблення ідейних переконань».

Мислення дитини дошкільного і молодшого шкільного віку відрізняються. У дошкільному віці форма мислення дитини ще не повністю сформована. У період молодшого шкільного віку саме відбувається активне оволодіння істотними ознаками понять, перехід від сформованих уявлень до понятійного апарату.

Моральне виховання буде успішним лише за умови врахування вікових та психологічних особливостей дитини, а саме потреби в ігровій діяльності. А. Макаренко зазначав що, дитина багато в чому проявляє себе у грі. Яка вона у грі, така вона буде в роботі, коли виросте. Також діти не можуть довго займатися якоюсь діяльністю, яка потребує часу. Як стверджують психологи, діти 6–7-річного віку не можуть утримувати свою увагу на одному предметі більше ніж 7–10 хвилин.

До того ж дітям притаманна:

– недостатня чіткість моральних уявлень у зв'язку з невеликим досвідом;

– існування суперечності між знанням, як треба, і практичним застосуванням. Не завжди знання моральних норм і правил відповідає реальним діям дитини. Особливо часто це трапляється в ситуаціях, де відбувається розбіжність між етичними нормами й особистими бажаннями дитини;

– нерівномірність застосування ввічливого спілкування з дорослими й однолітками (у побуті та вдома, у школі й на вулиці) [43, с. 462].

Моральне виховання передбачає формування національної свідомості й самосвідомості, прищеплення національних цінностей (любви до рідної землі, свого народу, готовності до праці в ім'я Батьківщини). Особистість має усвідомлювати причетність до свого народу, відчувати і відстоювати національну гідність, підтверджуючи це практичними справами [36, с.415].

Дорослі прагнуть щонайшвидше і правильно виховати дитину, накладаючи при цьому вето (заборони) позбавляючи її при цьому право вибору, наказуючи: «Роби так, а не інакше». У такий спосіб вони формують у маленької людини не гуманістичну позицію, а навпаки – егоїстичну і бездушну. Водночас ми маємо ще й таку складність у реалізації морального виховання, як непослідовність і відстеження самими ж дітьми суперечності між встановленими правилами і їх порушенням дорослими. Це спричиняє виникнення такого явища, яке називають «подвійним стандартом», коли знаючи, як потрібно поводитися в тій чи іншій життєвій ситуації, діти не дотримуються цих правил, адже саме так поводитися інші (значущі) для них люди. При цьому в них з'являється почуття непорозуміння, переживання, муки сумління і, зрештою, «викривлене» бачення моральності як такої. Саме моральність як складне новоутворення характеризує особистість щодо її розуміння, прийняття і ставлення до оточуючих відповідно до норм моралі.

Для дітей молодшого шкільного віку характерно, що вони не визнають наявності в себе проявів порушення моралі, а помічають це виключно у

конкретних випадках, вказуючи при цьому на провину ровесників. Описуючи когось із дітей, вони зазначають, що добрий – це, як правило, гарний, розумний, слухняний, однак не називають таких рис, як чесний, справедливий, відповідальний, чуйний, товариський тощо. Моральний портрет почасти залишається поза увагою, адже дорослі концентруються на «знаннево центричному», а не «дитино центричному» підході до виховання. Водночас вони стають безпорадними, коли їхня «добре вихована» дитина не виправдовує покладених на неї очікувань, демонструючи грубість, зухвалість, неповагу у взаєминах з іншими тощо. Якщо дитину постійно залякувати безліччю «не можна», то вона виросте неспроможною здійснювати власну моральну саморегуляцію, брати відповідальність за моральний вибір, утратить відчуття усвідомлення моральних цінностей, а як наслідок – не зможе повноцінно жити [21, с.6].

Батьків і педагогів нині хвилюють питання: «Як виховати моральну особистість?», «Як навчити дітей дотримуватися моральних норм і коли необхідно починати цей процес?», «У чому полягає мистецтво виховання дитини нашого часу без крику, запотиличників і покарань?». Це фактично питання культивування в дітей моральних суджень, розвитку саморегуляції поведінки відповідно до встановлених норм і правил, які мають стати внутрішніми орієнтирами виникнення емпатійного ставлення до оточуючих, становлення моральної свідомості й самосвідомості, формування моральних почуттів та ін. [2, с. 5].

Вивчаючи творчість В. Сухомлинського, можна сказати, що він приділяв велику увагу ролі вчителя у вихованні моральних цінностей учнів. Педагог запевняв, що внутрішній світ, моральні цінності та норми у дитини формуються на основі виховання словом, за допомогою розмови.

Дитина повинна розуміти, що вона не одна, що є інші люди поруч, які також мають свої переживання, почуття, потреби.

«Я твердо переконаний, що багато шкільних конфліктів, які нерідко закінчуються великою бідою, починаються з невміння вчителя говорити з

учнями.» [38, с. 321]. Для того, щоб виховати моральні цінності, необхідно вести розмову, спілкуватися з молодшими школярами. Тільки так педагог може показати свою культуру, проявити зацікавленість поведінкою учня, свою моральність.

Головне, що за переконанням Василя Олександровича, визначає ефективність слова вчителя, – це його чесність. Учні дуже тонко відчують правдивість слова, чутливо відгукуються на нього. Ще тонше відчують учні неправдиве, лицемірне слово. Крім того, ефективність слова вчителя залежить від однієї дуже важливої умови: в школі не має бути жодного педагога, для якого праця вчителя була б тягарем. Будь-яке етичне повчання в устах педагога, який переживає свою працю як тягар, «звучить для вихованців глузуванням над істиною, калічить юну душу. Найправильніші, найкращі слова можуть стати засобом морального розбещення, якщо той, хто їх проголошує, не має на це морального права. Скільки б ми не говорили про благородство, складність і велич праці вчителя, наші слова будуть порожнім звуком, якщо вся шкільна етика не спиратиметься на єдність Я учителя» [43, с. 342].

«Мені соромно за твій вчинок», «Невже ти міг так вчинити», «Подумай над своїм вчинком» – начебто звичайні слова. Впізнати справжнього педагога можна не за гарно підібраними словами, а за тим, як він їх говорить, в яких ситуаціях використовує.

Емоційна культура педагога безперечно відіграє велику роль у вихованні моральної культури учнів. Справжній учитель дає моральну оцінку вчинкам дітей за допомогою спілкування. Дуже важливо, як підібрані слова будуть сказані. Адже, сказані одним вчителем, вони викличуть у школяра докори сумління, прикрість, а сказані іншим – не викличуть нічого, навіть не торкнуться серця.

Один учитель – глибоко душевна людина, сповнена людяності, і хоче донести до учнів щось важливе. Інший, не маючи великого запасу моральних цінностей, не знаючи як чинити в подібних ситуаціях, намагається все

вирішити криком. На жаль, нині багато таких вихователів. Мені здається, вони не справляють на учнів жодного виховного впливу.

Для того, щоб досягти ефективності морального виховання, педагоги застосовують різні методи і форми роботи з учнями. Одна із найпоширеніших форм – роз'яснення моральних цінностей, істин, понять і норм. Педагог повинен відчувати внутрішній світ дитини, їх ставлення до власних вчинків.

Для того, щоб виховувати словом, потрібно створити душевну атмосферу, таку щоб учням самим хотілося зростати морально-естетично, хотілося довіряти вчителю. Вчитель має створити у школі обстановку, що сприяла б вихованню любові до навчання. «Слово – це найтонший рівень, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво. Словом можна створити красу душі, а можна й спотворити її. Тож оволодіваймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!» [42, с. 167].

В. Сухомлинський описав метод «спонукання до активного виявлення думки і почуття». Видатний педагог наголошує «щоб дитину з перших кроків її шкільного життя переконували насамперед власні вчинки, щоб у словах вихователів вона чула відгуки власних думок, переживань – усього, що народилося у процесі активної діяльності. Багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові. Ми спонукаємо вихованців до вчинків, що мають яскраво виражений високоморальний характер» [38, с. 218].

Робота з виховання дитини – процес систематичний. Важливо, щоб діти, постійно отримуючи моральні знання й уявлення, опинялися в життєвих ситуаціях, які б сприяли емоційному переживанню отриманих знань, їх усвідомленню і закріпленню. Як відомо, знання моральних норм і правил – це ще не гарантія вихованості. Щоб досягти їх свідомого виконання, потрібне тривале вправляння в різноманітних видах спеціально організованої

діяльності: суспільно-політичній, трудовій, художній, спортивній тощо. Такі методи стимулювання дитячої діяльності, як гра, змагання, створення проблемної ситуації допомагають долати труднощі, виробляти дисциплінованість, заохочувати дітей до сумлінного виконання обов'язків [25, с.79].

Ось тут проявляються особливості методики роботи з молодшими школярами: донести до їх свідомості важливу суспільну, моральну ідею, активізувати їхню думку і моральне почуття можна насамперед через вплив на почуття. Яскрава картина, що передає суть соціального явища, моральної ідеї, зачіпає найпотаємніші куточки дитячого серця» [38, с. 226].

Отже, учнів треба вчити благородству, турботі про інших, взаємодопомозі, повазі до людей. Перед дітьми вчителі повинні поставати в яскравих, образних формах, у вигляді якогось образу. Їм потрібно ситуації та образи передавати переконливо, тоді стане більш зрозумілою думка, яку педагог намагається донести до школярів, і сама дитина захоче проявляти активність. Вчитель має навчитися підбирати такі слова, які б доторкнулися до серця дитини та посприяли розумінню важливості здійснення моральних вчинків. У моральному вихованні повинні приймати участь як педагог, так і батьки, діти. Спільна праця допоможе більш швидше досягнути бажаного результату.

1.3. Характеристика моральної культури учнів початкової школи

Видатний педагог В. Сухомлинський зазначав: «Саме в молодшому віці, коли душа дуже піддатлива до емоційних впливів, ми розкриваємо перед дітьми загальнолюдські норми моральності, вчимо їх азбуки моралі...». Письменник приділяв увагу питанню формування норм моральності. Багато його творів описують проблематику цього питання.

Моральний досвід учнів початкової школи формується у процесі тієї діяльності, до якої вони залучені. Усі моральні уявлення зумовлені порадами чи вказівками найближчого оточення.

Діти знають, що існують моральні правила, але не мають уявлення, чому необхідно їх виконувати. Основні мотиви моральної поведінки – страх перед покаранням або бажання отримати похвалу. У дітей ще не сформоване ціннісне ставлення у стосунках з оточуючими. Вони не усвідомлюють, що доброзичливо ставитися необхідно не тому, що так говорять (будуть карати або хвалити), а для того, щоб зробити приємне іншим і самому отримати від цього задоволення [42, с. 13].

Діти молодшого шкільного віку ще не повністю розуміють важливість моральних цінностей. Дітям хочеться зробити якийсь вчинок задля користі для себе.

Важливим в опануванні норм і правил моральної поведінки є період молодшого шкільного дитинства як етап сенситивності розвитку багатьох сфер і формування основ особистості. Елементарні моральні уявлення і почуття, найпростіші навички поведінки, яких дитина набуває почасти як стихійний моральний досвід, мають стати, як зазначав Л. Виготський, із «натуральних» «культурними», тобто перерости у вищі психологічні функції і становити основу фундаменту для розвитку нових форм поведінки, правил і норм [29, с. 88].

Життєві уявлення дітей відображають їхній маленький життєвий досвід, несформованість моральних уявлень, ідеалів. Це ще раз переконує у необхідності організації такої виховної роботи, яка б розширювала морально-етичний світогляд молодших школярів та визначала їхнє ставлення до інших людей. Діти молодшого шкільного віку потребують особливої уваги у плані з виховання ціннісного ставлення до іншої людини, оскільки саме цей період є найбільш сенситивним – діти виявляють емоційну чуттєвість та бажання до засвоєння моральних правил поведінки і гармонійних стосунків з оточуючими [42, с. 13].

Формуючи моральну свідомість учнів, педагог має розуміти, що діти оволодівають моральними поняттями нерівномірно. Отже, потрібно застосовувати такі завдання, які будуть спрямовані на розвиток моральної

свідомості. Їх можна застосовувати як під час виховної години, так і під час позакласної роботи. Такі завдання допомагають діагностувати рівень сформованості моральної культури, а також систематично застосовуючи їх, вчитель зможе керувати процесом формування моральної культури особистості.

Чим складніше моральне явище, тим поступовіше потрібно проникати у його сутність. Деяким дітям легше дається опанувати суть моральної ситуації, іншим – складніше. Важливо, щоб діти накопичували ці знання, розумілися на них та могли використати в будь-якій життєвій ситуації.

Для учнів початкових класів складним є розгледіти моральність вчинку та проаналізувати його. Тому завданням вчителя є навчити дитину розуміти, що таке добре, а що таке погано, і вже на цій основі оцінювати вчинок (позитивний чи негативний).

Наступним етапом є навчити дитину пояснювати (аналізувати) вчинок, чому він вважає його хорошим або, навпаки, поганим. Важливо формувати у дитини вироблення власного ставлення до ситуації, вона повинна мати свої судження, які повинні пройти через її емоції. Можна поставити такі запитання : «Як ти ставишся до вчинку героя? Що тебе схвилювало в ньому?». А потім додати : «А як би ти вчинив у даному випадку?».

Вчитель має організувати пізнавальну діяльність учнів, спрямовану на глибоке опанування ними правил і норм моралі та розвиток моральної культури в цілому.

Звичайно, під керівництвом вчителя діти вчать аналізувати, порівнювати моральні ситуації, оволодівають навичками морального оцінювання героя твору, переходять до конкретних ситуацій свого життя.

Читання і аналіз оповідань, розповідей, віршів, казок допомагають дітям зрозуміти та оцінити моральні вчинки людей. Молодші школярі залюбки читають та обговорюють оповідання, в яких піднімаються проблеми справедливості, чесності, дружби, вірності своєму обов'язку, гуманності та патріотизму, адже вони змушують дітей висловлювати власну думку,

дискутувати. Спільно вирішуючи пізнавальні завдання, поставлені вчителем, школярі співпрацюють між собою, впливають один на одного. При цьому педагог ставить певні вимоги відносно діяльності учнів під час заняття: не заважати іншим, уважно слухати та підтримувати один одного тощо. Ставлення кожного учасника до своєї роботи, як до спільної, вміння узгоджено діяти разом з іншими для досягнення мети, взаємна підтримка і в той же час вимогливість один до одного, вміння критично ставитися до себе, оцінювати свої особисті успіхи та невдачі сприяють згуртуванню школярів [29, с. 90].

Під час позакласного читання можна пропонувати різні пізнавальні завдання. Наприклад: «Сьогодні ми прочитали оповідання. Дайте йому назву. Що тебе вразило найбільше? Чому?».

Вважається, що головним завданням морального виховання в школі є формування національної свідомості учнів, бажання жити в єдності з природою, дисципліни, поваги до оточуючих людей (особливо якщо вони іншої національності) та ін.

Формування національної свідомості включає в себе: любов до рідної країни, патріотизм, бажання змінити свою та долю інших на краще, відчуття громадянського обов'язку перед рідною Батьківщиною, повагу до людей, які живуть поруч.

Для виховання патріотизму вчитель має відкрити дітям історію культури минулого свого народу, відкрити перед ними культурні надбання, які дійшли нашого часу. Історія дуже важлива, адже вона має основу утворення нашого сьогодення. Дитина має перейнятися історією Батьківщини, ознайомитися з її духовними та матеріальними надбаннями. У дитини має сформуватися бажання в будь-якому випадку захищати свій рідний край.

Наголошуючи на важливості формування почуття національного в людині, К. Ушинський писав: «Є лише одна загальна для всіх природжена схильність, на яку завжди може розраховувати виховання: це те, що ми зємо

народність. Як немає людини без самолюбства, так немає людини без любові до батьківщини, і ця любов дає вихованню ключ до серця людини і могутню опору для боротьби з її поганими природними, особистими, сімейними і родовими нахилами. Звертаючись до народності, виховання завжди знайде відповідь і допомогу в живому і сильному почутті людини, яке впливає багато сильніше за переконання, сприйняття тільки розумом, або за звичку, вкорінену страхом покарань. У лиходія, в якого погасли всі благородні людські почуття, можна ще дошукатися іскри любові до батьківщини: поля батьківщини, її мова, її перекази і життя ніколи не втрачають незбагненої влади над серцем людини. Є приклади ненависті до батьківщини, але скільки любові буває іноді в цій ненависті!» [45, с.99-100].

За допомогою вчителя дитина має досягнути такі поняття як «національний», «патріотизм», «громадянськість», «обов'язок».

Ознайомившись з розробками психолого-педагогічної науки, слід зупинитися на перехідному рівні сформованості морального досвіду школяра: фактологічному емоційно-образному. Молодші школярі є найкращим осередком для формування моральної свідомості учнів.

Моральний досвід формується на основі динамічного розвитку від дошкільного періоду. В цей час наслідуються дії і вчинки оточуючих людей, а насамперед сім'ї.

Здійснювати всебічний розвиток дитини, пробуджувати у неї інтерес навчатися, формувати моральну культуру можна під час виховної години, виховного заходу, екскурсій, в групах продовженого дня. Там відбувається засвоєння основ наук, покращується якість знань, розвиваються інтереси, здібності учнів. Поступово за допомогою таких занять дітей готують до суспільної праці, вони привчаються працювати в колективі і допомагають один одному.

Ефективність морального виховання спостерігається під час спілкування дітей, яке відбувається на годинах спілкування з вчителем, виховних заходах. Діти із задоволенням самі вигадують приклади, завдання,

вправи. Кожен самостійно обирає, кому він хоче задати запитання. Вчитель часто практикує такі завдання, виконуючи які необхідно обов'язково звернутися до товариша. Заняття, на якому діти відчують задоволення і радість від успішно виконаної спільної роботи та пробуджує самостійну думку і викликає сумісні переживання учнів, сприяє їх моральному вихованню [29, с. 90].

Відкриваються безліч можливостей для дітей у групах продовженого дня:

- учні залучаються до роботи в парах, групах, команді;
- можна проводити з дітьми бесіди на етичні теми та на закріплення правил поведінки;
- відбувається моральне виховання у позакласній роботі;
- учні залучаються до суспільно корисної праці;
- проводиться позакласне читання, робота з газетами, журналами, проводять обговорення.

Педагоги мають змогу проводити з учнями різноманітну позакласну та позашкільну роботу, спрямовану на виховання моральної культури. Впливовим методом морального виховання школярів у групах продовженого дня є перегляд кінофільмів з їх обговоренням. Учителі використовують у роботі художні твори, усну народну творчість, ілюстрації з позакласного читання.

Проводяться ігри з метою виховання моральних якостей. Кожного дня виховуються різні якості. Саме в ігровій діяльності можна закріпити моральні уявлення та поняття. Діти вправляються у ввічливості, дисциплінованості, чесності, стриманості, правдивості тощо. Часто з виховною метою вчитель використовує розповіді на етичні теми.

Культура поведінки – додержання основних вимог і правил людського співжиття, уміння знаходити правильний тон у спілкуванні з іншими (вдома, в школі, на вулиці, у громадських місцях), правильно поводитися наодинці із собою [6, с. 23].

Засвоєння правил поведінки відбувається в групі продовженого дня під час різної діяльності: прогулянок, ігор, у вільний час тощо.

Звичайно, культура поведінки невід’ємна від норм моралі. Вона розкриває, як втілюються в поведінці норми моралі, а моральні норми і правила – це є зміст вчинків людини.

Ознайомлення дітей з рідним краєм, прогулянки, екскурсії займають важливе місце серед норм і методів морального виховання. Спостереження під час екскурсій збагачують моральний досвід дитини. Завдяки ним набувається доступний учням матеріал, тоді вчитель може використовувати його під час морально-етичних бесід.

Етична бесіда – один з головних методів морального виховання. Засвоєнню моральних понять учнями початкових класів, формуванню у них оцінювального ставлення до своєї поведінки й поведінки товаришів сприяють етичні бесіди за змістом художніх творів [6, с. 47].

Етична бесіда, яка проводиться одразу після читання художнього твору під керівництвом педагога, орієнтує учнів на позитивні зразки поведінки, допомагає диференціювати «хороше» і «погане», визначати, що можна наслідувати, а що треба засуджувати [6, с.47].

З молодшими школярами проводять бесіди за вчинками інших, для того, щоб пояснити їм суть вчинку, допомогти зрозуміти власні вчинки та оцінити їх. Дуже доречним є поєднати обговорення змісту художніх творів та вчинків учнів. В цьому разі зіставляються вчинки героїв творів з вчинками дітей.

Завдання, які вирішуються у ході етичних бесід:

- 1) формування узагальнених моральних понять про різні моральні якості;
- 2) виховання адекватної оцінки моральних якостей і поведінки;
- 3) формування свідомого ставлення до виконання правил поведінки;
- 4) мотивація учнів до здійснення гарних вчинків.

Таким чином, дуже важливо розвивати дітей, прищеплювати їм любов до моралі під час виховних заходів та позакласних занять, а також у групах

продовженого дня, проводячи екскурсії, прогулянки. Корисно створювати власні ситуації, розігравати їх по ролях, а потім проводити обговорення, при цьому кожен учень зможе висловити власну думку. Цікаво дивитися фільми, мультфільми на задану тему. Така форма роботи для дітей буде більш цікавою та ефективнішою.

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ МОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПОЗАУРОЧНИЙ ЧАС

2.1. Діагностика сформованості моральної культури молодших школярів

У дослідженні сформованості моральної культури молодших школярів брала участь Херсонська загальноосвітня школа I-III ступенів № 32. У діагностувальному експерименті брали участь учні 1-Б класу та учителі початкової школи. Кількість учнів складала 30 дітей.

Для того, щоб дослідити моральну культуру дітей, ми урахували думку Ірини Головської та виділили критерії: поведінковий, пізнавальний, емоційно-ціннісний та рефлексивний.

До поведінкового критерію ми віднесли:

- рівень сформованості моральних цінностей;
- вміння самостійно аналізувати та приймати рішення у різних ситуаціях.

У пізнавальному критерії ми виділили такі показники:

- розуміння молодшими школярами моральних понять, норм та правил;
- розуміння важливості моральних понять, норм та правил в першу чергу для себе;
- уміння використати їх у реальних життєвих ситуаціях.

Наступний критерій – емоційно-ціннісний. Ми описали такими показниками:

- присутність моральних цінностей, що керують поведінкою та ставленням дитини до оточуючих;
- глибину емоційних переживань у різних ситуаціях;
- уміння управляти власним емоційним станом;
- уміння співпереживати.

До рефлексивного критерію ми віднесли:

- бажання до вдосконалення та розвитку життєвих моральних цінностей;

- уміння аналізувати власні вчинки.

Для того, щоб за допомогою указаних показників визначити рівень сформованості моральної культури молодших школярів, ми виділили три рівні: високий, середній, низький.

Для обчислення результатів рівня сформованості моральної культури ми використовували формулу: $\frac{\text{Кількість учнів за результатом діагностики}}{\text{Кількість усього учнів}} \times 100 =$

Ми підбирали діагностичний інструментарій для визначення рівня сформованості моральності молодших школярів, урахувавши вікові та індивідуальні особливості учнів. Обираючи методики, нам хотілося проаналізувати кожен критерій різносторонньо. Зокрема, хотілося щоб за допомогою проходження методик учні прагнули до самовдосконалення.

Нами були використані методики: «Прислів'я» (дод. В, с. 61), тест «Розмірковуємо про життєвий досвід» (дод. Г, с. 66).

Таблиця 2.1.

Результати діагностики моральної вихованості молодших школярів за поведінковим критерієм

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
рівень сформованості моральних цінностей	9	30	18	60	3	10
вміння самостійно аналізувати та приймати рішення у різних ситуаціях	3	10	3	10	24	80

Таблиця 2.2.

**Результати діагностики моральної вихованості молодших школярів за
пізнавальним критерієм**

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
розуміння молодшими школярами моральних понять, норм та правил	12	40	15	50	3	10
розуміння важливості моральних понять, норм та правил в першу чергу для себе	21	70	6	20	3	10
уміння використати їх у реальних життєвих ситуаціях	3	10	3	10	24	80

Ми досліджували показники емоційно-ціннісного критерію за допомогою методики «Прислів'я» [дод. В, с. 61], тесту «Розмірковуємо про життєвий досвід» [дод. Г, с. 66].

Провівши та проаналізувавши дані методики, ми обчислили та отримали результати, які розміщені у таблиці 2.2. Стало зрозуміло, що діти розуміються в моральних поняттях та термінах, розуміють їх важливість для себе, але у них недостатньо розвинені уміння використовувати їх у житті.

Таблиця 2.3.

**Результати діагностики моральної вихованості молодших школярів за
емоційно-ціннісним критерієм**

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
присутність моральних цінностей, що керують поведінкою та ставленням дитини до оточуючих	3	10	27	90	0	0
глибину емоційних переживань у різних ситуаціях	9	30	18	60	3	10
уміння управляти власним емоційним станом	3	10	6	20	21	70
уміння співпереживати	12	40	15	50	3	10

Щодо характеристики результатів емоційно-ціннісного критерію, можна сказати, що діти мають середній рівень реагування на різні моральні ситуації, та рівень емпатії. Тобто діти розуміють, що можливо десь вони вчинили неправильно, вони можуть співпереживати іншим, але у них недостатньо розвинена здатність керувати власним емоційним станом.

Таблиця 2.4.

Результати діагностики моральної вихованості молодших школярів за рефлексивним критерієм

Показники	Рівні					
	Високий		Середній		Низький	
	Кількість	%	Кількість	%	Кількість	%
бажання до вдосконалення та розвитку життєвих моральних цінностей	12	40	15	50	3	10
уміння аналізувати власні вчинки	3	10	27	90	0	0

Отже, провівши діагностику моральної вихованості молодших школярів, ми упевнились у тому, що найкраще розпочинати роботу з морального виховання саме у молодших класах. Результати експерименту свідчать, що рівень моральної культури молодших школярів – середній, але діти бажають вдосконалювати власні моральні цінності та уміють аналізувати власні вчинки, що дуже гарно впливає на статистику моральної вихованості учнів.

2.2. Методичні рекомендації з формування моральної культури учнів початкової школи у позаурочний час

Завдання закладів початкової освіти полягає в тому, щоб не тільки збагатити пам'ять учнів знаннями, але й сформувати глибокі та стійкі пізнавальні інтереси. Свої завдання школа може вирішувати успішніше, коли більше в навчально-виховній роботі будуть враховуватися індивідуальні особливості, нахили та пізнавальні інтереси дітей до того чи іншого виду діяльності. Їх напрям та зміст значною мірою залежать не тільки від успішного навчання в школі, але й від гармонійного розвитку особистості.

Шкільна програма, хоч би як вона відповідала потребам часу, не може дати повного обсягу знань, не встигає за новими науковими відкриттями. Заповнити цю прогалину покликана система, різноманітна за змістом і формою, – позакласна робота. Вона є також необхідною ланкою і в єдиній системі виховання школярів. У позакласний час продовжується цілеспрямована робота з морального і розумового виховання школярів. Вони разом із педагогами на основі партнерства беруть участь у суспільно значимій діяльності. Молодші школярі залучаються до роботи в різних творчих об'єднаннях (гуртках, студіях) відповідно до інтересів, добровільного вибору, що сприяє самореалізації особистості, розвитку її індивідуальних нахилів і здібностей. Учитель початкових класів має побудувати позакласну роботу цікаво, дібрати такий зміст і методи роботи, щоб задовольнити потреби кожної дитини в активності, самодіяльності, у спілкуванні з однолітками, що базується на ідеях моралі та гуманізму [31, с. 71].

Розробки методичних рекомендацій щодо формування моральної культури учнів початкової школи ґрунтуються на використанні виховних занять та позаурочної діяльності. Адже за допомогою додаткових занять усвідомлюється потреба ціннісного ставлення до особистості, розширюються знання про людину.

Педагоги часто використовують прийом «етичного заряду» (за А. Шемшуріною). Цей прийом спрямовує дітей на створення позитивного клімату в колективі та на повагу до оточуючих, щоб нікого не обділили увагою чи не образили.

Результат морального виховання залежить від деяких чинників: відносини між дітьми і вчителем мають бути побудовані на засадах гуманізму, ні в якому разі не повинно бути авторитарного стилю; намагатися попереджати здійснення аморальних вчинків; впровадити в класі правила поваги до оточуючих. Важливо, щоб сам вчитель виконував ці правила та дотримувався норм моралі, будучи прикладом для дітей.

Для морального виховання важливим є святкування дат народного календаря – визначних дат та подій, про які важливо знати дітям. У ньому зібрані історичні дані про життя та побут людей, їх спосіб життя, виховну мудрість. Визначними подіями є святкування державних свят та урочистостей: День незалежності України (24 серпня), День соборності України (22 січня), День Конституції України (28 червня); загальнонаціональних свят (День знань, День батька, День матері, День родини) та ін.

Складова народного календаря — родинний календар, який охоплює важливі дати, віхи життя сім'ї, кожного її члена (дні народження членів сім'ї, ювілеї весілля батька і матері, бабусі й дідуся). Тематика виховних заходів, які проводять нині в школах, свідчить про те, що виховання повертається до національних джерел [45, с. 254].

Розвиток освіти на сьогоднішній день передбачає створення умов для всебічного розвитку дитини. Важливою є активна співпраця педагога та батьків, залучення їх уваги до схильностей та інтересів дитини.

Спільна робота педагогів та батьків має розпочинатися з їх ознайомленням з педагогічною освітою. Тому, першочерговим завданням для вчителя є ознайомити, прочитати, показати потрібну інформацію. Зміст спільної праці дуже широкий та різноплановий. Залежно від того, наскільки зацікавлені батьки, якими є їх уподобання та специфіка освітнього закладу, деяким напрямом може приділятися більша увага, деяким – менша.

Батькам та педагогам потрібно докладати багато зусиль, проявляти зацікавленість. Якщо мати дитини працює у сфері культури (наприклад, хореограф), то вона може організувати гурток для дітей. Тато може організувати виготовлення з дітьми годівничок, а потім влаштувати конкурс. Це підвищить інтерес та мотивацію дитини до такого виду діяльності. Дітям обов'язково потрібно показувати різні хоббі, таланти та вподобання. Вчителю спільно з батьками можна організувати літературний вечір, де всі

зможуть показати свої таланти (хтось прочитає вірш, а хтось покаже майстер-клас з малювання аквареллю).

Вчителю важливо налагодити такий контакт з батьками, щоб можна було залучити їх до театральних постановок, спільного виготовлення костюмів, масок, декорацій, гриму, проведення екскурсій.

Споконвіку існують такі свята як День Святого Миколая, Різдво, Великдень, Трійця, Новий рік. Вивчаючи традиції підготовки до цих свят, можна організувати свята разом з дітьми та батьками. По-перше, це формує національну свідомість, адже дитина повинна знати традиції українського народу, а по-друге позитивно впливає на зміцнення моральних стосунків між членами родини.

Для досягнення результату у вихованні культури поведінки учнів треба створити педагогічні умови: батьки та вчитель мають бути прикладом для наслідування, створити атмосферу доброзичливості у відносинах, бажання пізнавати нове разом з дитиною, зацікавленість у співпраці, докладати зусиль разом з сім'єю, організувати обстановку, що дозволить дітям цікаво та з користю проводити час, тим самим запобігаючи аморальним проявам поведінки.

На даний момент використовуються безліч методів для формування в учнів моральної культури.

Дуже цікавою є робота з піктограмами для дітей – передача вербальних понять через образи. Вони допомагають отримати багато інформації про емоційний стан дітей, наявність моральних якостей та їх прояви.

Наприклад, таку методику можна використати на виховній годині чи позакласному читанні. Після прочитаного оповідання учням пропонується визначити, яка маска відповідає кожному з героїв, потім обговорити чому.

Гарним прийомом є «Збережи останнє слово для мене». Дітям пропонується обрати уривок тексту, що зацікавив, прочитати його. Потім прокоментувати його та вислухати думку товаришів. Цей прийом допомагає

зрозуміти суть морально-етичних цінностей. Діти замислюються над людськими вчинками, характерами, стосунками з іншими людьми.

Робота з прислів'ями та приказками впливає на переосмислення ролі моральних цінностей учнями, навчає ставитися до інших ціннісно. За їх змістом проводять етичні міні-бесіди. Робота над прислів'ями і приказками може бути різною:

- навести ситуацію з життя, що відповідає змісту прислів'я
- подумати над прислів'ям, його змістом
- вибрати те прислів'я, що відповідає думці твору

Етичні бесіди, на нашу думку, є найефективнішими. З їх допомогою учні засвоюють моральні норми та формують уявлення про взаємовідносини людей. Етичні бесіди можна проводити під час виховних занять, у позакласній діяльності.

У казках добро завжди перемагає зло. Думаю, з учнями гарно проводити роботу над казками, читати та аналізувати їх. Вчителю та учням треба виокремити моральний смисл у казці, обговорити його. Учні можуть брати приклад для наслідування з персонажів казки, вчитися у них гарним якостям: увазі, турботі, чуйності та засуджувати аморальні вчинки.

Працюючи над казками, учні розрізняють «добро» і «зло», ставлять себе на місце персонажів і висловлюють думку як би вони вчинили на їхньому місці, формують уявлення про толерантність, відповідальність, справедливість, вчаться поважати інших людей, відстоювати свої права.

Похвала й заохочення мають виховну силу. Тоді у школярів зростає бажання робити краще. В основі лежить звертання до почуття гідності дитини, але захвалювати не можна. Потрібно знайти невелику грань, та почати пробуджувати бажання в учнів бути морально обізнаними.

Примус як форма роботи з молодшими школярами – вияв влади людини над людиною. Його треба застосовувати тоді, коли маєш справу з дитиною, яка не хоче виконувати елементарні правила та норми моралі. Тож

вчитель може бути добрим, чуйним, але завжди буде проти жорстокості, хитрості, обману і т.д.

Беручи до уваги покарання, воно як форма роботи перевиховує тоді, коли учень починає роздумувати над поведінкою, над ставленням до оточуючих.

Користуючись осудом, вчитель не повинен допустити оцінки, яка б знизилася гідність учня. В ньому повинен звучати подив: «Я ніколи не сподівався від тебе такого вчинку, я вважав і вважаю тебе кращим, ніж ти сам говориш про себе своїм вчинком» [34, с. 21]. Потрібно вміти користуватись цією формою роботи: поєднувати доброту та суворість. Вчитель ні в якому разі не має ображати чи знижувати гідність учня.

Гарним прийомом є заборона. Адже використовуючи її для учнів початкової школи, вона в майбутньому може запобігти багатьом бідам.

Отже, досвід показує, що морально розвивати дитину можна у віці 7-8 років. Молодші школярі повинні активно виявляти себе, прагнути до самоудосконалення.

Важливим у молодшому шкільному віці є приклад учителя, адже дитина такого віку може наслідувати все, що їй до вподоби. Тому вчитель відіграє велику роль у вихованні та становленні особистості дитини.

Для того, щоб виховати в дітях моральні цінності, вчитель показує дітям різні образи, підбирає високодуховних героїв казок чи оповідань, які борються за утвердження ідеалів добра.

Позакласна форма роботи позитивно впливає на формування у дітей моральної культури. Діти розширюють і поглиблюють свої уявлення про розвиток природи, суспільства, науки і техніки, дізнаються більше про своє рідне місто чи село, про свою Батьківщину, про весь величезний світ. Виховні заняття допомагають створити в школі атмосферу багатого духовного життя, сприяють розвитку пізнавальних інтересів, потреб і практичних умінь. Позакласні виховні заняття мають велике значення для розвитку допитливості, спостережливості і творчій самостійності учнів.

Заняття в гуртках і клубах, екскурсії, конкурси і вікторини, завдання з позакласного читання, практичні роботи пробуджують у школярів допитливий інтерес до знань, до життя і праці. У процесі позакласної роботи продовжується моральне виховання учнів, що здійснюється в умовах сприятливого оточення, у середовищі однолітків; створюються можливості для виховання в дітей моральних принципів, для виховання патріотизму, чесності, для засвоєння правил і культурної поведінки [31, с. 71].

Найближчим оточенням для дитини є її батьки, члени родини, вчителі. Запорукою ціннісного ставлення до них є сприйняття дитиною психологічного та емоційного образів дорослих, як прикладу для наслідування. Запорукою формування ціннісного ставлення до оточуючих є створення сприятливого клімату в родині та закладі освіти, а також ефективну співпрацю батьків та вчителів.

Отже, необхідно застосовувати низку форм і методів роботи з учнями у моральному вихованні. Але виховати людину з високими моральними цінностями можна в їх органічній єдності. Важлива роль у вихованні моральної культури молодших школярів відводиться позакласній роботі. Роль позакласної роботи у розвитку особистості у тому, що вона сприяє розвитку не тільки духовності та моральності, а й розвитку творчої обдарованості, залученню дитини до загальнолюдської культури.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши основні поняття дослідження моральної культури особистості молодшого школяра у позаурочний час ми виділили основні поняття: мораль, моральність, моральна свідомість, моральні переконання, моральні почуття, моральні звички, моральна спрямованість, абсолютно вічні цінності, національні цінності, громадянські цінності, сімейні цінності, ціннісне ставлення до людини. Ціннісне ставлення до людини у молодших школярів – це визнання людини найвищою цінністю, що виявляється у людяності, гідності, справедливості, толерантності, відповідальності, та спонукає до відповідних вчинків.

Моральне виховання починається в родині, а продовжується в закладах освіти і потім здійснюється впродовж життя в процесі взаємодії з соціумом. Основними методами морального виховання є переконання, заохочення, привчання тощо. Змістом морального виховання є знання та вміння, що визначають обов'язки особистості по відношенню до оточуючих (ставлення до суспільства; ставлення до людей; ставлення до праці; ставлення до самої себе). Можна виділити основні завдання морального виховання: формування моральної свідомості; формування понять про норми моралі; розвиток культури поведінки; виховання моральних почуттів; виховання поваги та толерантного ставлення до оточуючих.

Розглядаючи моральне виховання як складову становлення особистості, важливо сказати, що основою розвитку моральної культури є формування моральних знань. Моральні знання формують моральну свідомість дитини та є базою для утворення нових у більш старшому віці. Важливу роль відіграє формування моральної свідомості. У молодшому шкільному віці діти найбільш піддатливі для її розвитку. Вони мають засвоїти багато матеріалу і в подальшому уміти їх ефективно використовувати.

Про ефективність морального виховання можна судити по вихованості дитини та її вчинках. Вони є важливими показниками рівня моральної

культури особистості. Виховання треба здійснювати систематично. Безпосередніми учасниками процесу мають бути батьки та учитель. З їх допомогою діти повинні опинитися в різних життєвих ситуаціях, які сприятимуть закріпленню отриманих знань. Педагоги використовують різні методи і форми роботи з учнями. Звичайно, добитися результату можна лише за умови врахування вікових та психологічних особливостей дитини.

У процесі експериментального дослідження ми спостерігали за рівнем сформованості моральної культури молодших школярів. Нами були виділені наступні критерії (поведінковий, пізнавальний, емоційно-ціннісний та рефлексивний) та рівні (високий, середній, низький). Методики підбирали враховуючи вікові та індивідуальні особливості дітей.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження, нами було визначено, що діти мають середній рівень моральної вихованості. Ураховуючи згадані критерії, стало зрозуміло, що діти орієнтуються в моральних поняттях, реагують на різні моральні ситуації, вміють співпереживати, розуміють, де добрий і поганий вчинок, але погано керують своїм емоційним станом та не уміють використовувати здобуті знання у повсякденному житті. Провівши діагностику моральної вихованості, ми упевнились у тому, що діти бажають вдосконалюватися та аналізувати власні вчинки.

Важливо створити такі організаційно-педагогічні умови, які б розширювали світогляд молодших школярів. Сюди потрібно віднести застосування вчителем таких завдань, які будуть спрямовані на розвиток моральної свідомості. Для досягнення результату у вихованні культури поведінки учнів треба створити педагогічні умови : батьки та вчитель мають бути прикладом для наслідування, створити атмосферу доброзичливості у відносинах, бажання пізнавати нове разом з дитиною, зацікавленість у співпраці, докладати зусиль разом з сім'єю, організувати обстановку, що дозволить дітям цікаво та з користю проводити час, тим самим запобігаючи аморальним проявам поведінки. Наступною умовою є завдання вчителя

навчити дитину розуміти, що таке добре і погано. Іншою умовою є організація пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на опанування ними правил і норм моралі. Дуже важливо розвивати дітей, прищеплювати любов до моралі під час виховних заходів та занять.

Експериментальне дослідження дозволило нам узагальнити методичні рекомендації з формування моральної культури учнів початкової школи у позаурочний час. Учитель повинен побудувати позакласну роботу цікаво, дібрати такі методи роботи, щоб задовольнити потреби кожної дитини. Методичні рекомендації ґрунтуються на використанні виховних занять та позаурочної діяльності. З їх допомогою усвідомлюється потреба ціннісного ставлення до оточуючих. Основними рекомендаціями у формуванні моральної культури є: намагатися попереджати здійснення аморальних вчинків; впровадити в класі правила поваги до оточуючих; відносини між вчителем і дітьми мають бути побудовані на засадах гуманізму. Від дотримання методичних рекомендацій залежить результат морального виховання.

Одним із важливих аспектів є активна співпраця педагога та батьків. Запорукою формування ціннісного ставлення до оточуючих є створення сприятливого клімату в родині та закладі освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабанський Ю.К. Педагогіка / Ю.К. Бабанський. – М. : Просвещение, 1998. – 479 с.
2. Базовий компонент дошкільної освіти (нова редакція) // Вихователь-методист дошкільного закладу / наук. кер. А. М. Богуш; авт. кол.: А. М. Богуш, Г. В. Беленька, О. Л. Богініч та ін. – К., 2012. – 30 с.
3. Бех І.Д. Формувати у дитини почуття цінності іншої людини / І.Д. Бех // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 2(16). – С. 16-23.
4. Білоусова В.О. Виховання культури поведінки учнів / В.О. Білоусова. – Київ : Радянська школа, 1986. – 160 с.
5. Богданова О.С., Калинина О.Д. Содержание и методика этических бесед с младшими школьниками : учеб. пособие / О.С. Богданова, О.Д. Калинина. – Издание 2-е, перераб. – М.: Просвещение, 1985. – 176 с.
6. Богуш А.М., Смовська О.І. Етичні бесіди в 1-3 класах / А.М. Богуш, О.І. Смовська. – К.: Рад. шк., 1981. – 140 с.
7. Волкова Н. П. Педагогіка / Н. П. Волкова. – Київ : Академія, 2001. – 576 с.
8. Воронова О. А. Организация и содержание духовно-нравственного воспитания младших школьников: дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.01/ Ольга Алексеевна Воронова. – Иркутск, 2006. – 155 с.
9. Головська І. В. Показники та рівні розвитку моральної вихованості особистості молодшого школяра / І. В. Головська // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Педагогіка. – 2010. – № 1. – С. 88-92. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZYNU ped_2010_1_18.
10. Гончаренко С.У. Український педагогічний енциклопедичний словник. – Вид. друге, доп. й виправл. – Рівне : Волинські береги, 2011. – 552 с.
11. Головська І. В. Уміння досліджувати стан моральної вихованості школярів як важлива складова професійної компетентності вчителя початкової школи / І. В. Головська // Проблеми підготовки сучасного

вчителя. – 2011. – № 4 (2). – С. 144-150. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4%282%29_23.

12. Головська І. В. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до діагностування рівня моральної вихованості школярів / І. В. Головська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія. – 2016. – Вип. 48. – С. 46-50. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_pp_2016_48_11.

13. Даниляк Р.З. Шляхи удосконалення морального виховання молодших школярів засобами вітчизняної дитячої педагогіки / Руслана Даниляк // Щомісячний науково-педагогічний журнал «Молодь і ринок». – 2016. – № 6 (137). – С. 124-128.

14. Державний стандарт початкової загальної освіти // під керівництвом О.Савченко. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://dano.dp.ua/attachments/article/303/Державний%20стандарт%20початкової%20освіти.pdf>

15. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання : навч. посіб. / С.Г. Карпенчук. – Київ : Вища школа, 1997. – 304 с.

16. Киричок В.А. Виховання культури гідності молодших школярів у позаурочній діяльності : метод. рекомендації / В.А. Киричок // Класний керівник. – 2013. – № 9-10 (141-142). – С. 2 – 31.

17. Кисельова О.І. Проблема наступності у соціально-моральному розвитку дошкільників і молодших школярів / О.І.Кисельова // Матеріали Всеукр. наук.- практ. конф. Гуманізація навчально-виховного процесу: зб. наук. пр. (спецвипуск) : [«Реалізація принципу наступності дошкільної та початкової ланок у контексті суб'єктної парадигми освіти»], (Слов'янськ, 17–18 травня) / М-во освіти і науки України, Слов'ян. держ. пед. ун-т. – Слов'янськ : Видавничий центр СДПУ, 2007. – С. 118-122.

18. Лавроненко О.М. Виховання в учнів початкових класів гуманістичних цінностей у позаурочній діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07 –

- «Теорія та методика виховання» / Олена Миколаївна Лавроненко; М-во освіти і науки України, Ін-т проблем виховання АПН України . – Київ, 2008. – 22 с.
19. Лисенко О.В. Виховна година до Міжнародного дня толерантності «Все починається з тебе!» / О.В. Лисенко // Педагогічна майстерня. – 2017. – № 12. – С. 9-12.
20. Лозова В. І. Теоретичні основи виховання і навчання / В. І. Лозова, Г. В. Троцько. – Харків : ОВС, 2002. – 398 с.
21. Лохвицька Л.В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі» / Л.В. Лохвицька. – Тернопіль : Мандрівець, 2014. – 128 с.
22. Лук'янова С. Година моральності «Знаю, можу, робитиму» / С. Лук'янова// Дитячий садок (Шкільний світ). – 2018. – № 7. – С. 26-30.
23. Люблінська Г.О. Дитяча психологія [Текст] : навч. посібник / Г.О. Люблінська. – К.: Вища школа, 1974. – 356 с.
24. Матвієнко О.В. Моральне виховання молодших школярів у позаурочній та позашкільній діяльності : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / Олена Валеріївна Матвієнко ; М-во освіти і науки України, Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. – Київ, 1999. – 19 с.
25. Матвієнко О.В. Основи морального виховання особистості молодшого школяра: наук.-метод. посіб. / О.В. Матвієнко – Київ: Стилос, 1999. – 154 с.
26. Мирошкінова Н. Культура поведінки – перший крок до інтелігентності / Н. Мирошкінова // Початкова школа. – 2016. – № 3. – С. 42-44.
27. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка : навч. посібник. – К., 2003. – 615 с.
28. Онисюк О.А. Моральна поведінка дитини в ігровій діяльності // Початкова школа. – 1999. – № 6 (360). – С. 9-12.
29. Осипчук О. Моральне виховання як важлива складова становлення особистості молодших школярів / О. Осипчук // Нова педагогічна думка. – 2016. - № 3. – С. 88-90.

30. Педагогический контроль в процессе воспитания. Методические рекомендации / [под ред. Е.Н. Степанова]. – М.: ТЦ Сфера, 2006. – 160 с. 5
31. Поліщук О.П. Моральне виховання молодших школярів у процесі позакласної виховної роботи / О.П. Поліщук // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 5 : Педагогічні науки : реалії та перспективи : зб. наук. праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2018. – Вип. 65. – С. 69-72.
32. Прилепська Н. В. Нетрадиційні уроки позакласного читання в початковій школі / Н. В. Прилепська, Н. Г. Данильченко // Таврійський вісник освіти. – 2013. – № 2. – С. 229-234.
33. Салко В.В. Формування морально-етичної культури молодших школярів у художньо-творчій дозвілєвій діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук : 13.00.07 – «Теорія та методика виховання» / Володимир Васильович Салко; М-во освіти і науки України, Ін-т проблем виховання АПН України. – Київ, 2000. – 14 с.
34. Семез А. В.О. Сухомлинський про роль учителя у вихованні моральних цінностей учнів / А. Семез // Початкова школа. – 2003. - № 9. – С. 18-22.
35. Стаднік Н.В. Виховання відповідальності в шестирічних першокласників у позаурочній роботі : [навч.-метод. посібник] / Н.В. Стаднік. – Біла Церква, 2007. – 118 с.
36. Степанов О.М., Фіцула М.М Основи психології і педагогіки : навчальний посібник / О.М. Степанов, М.М Фіцула. – К. : Академвидав, 2006. – 528 с. (Серія «Альма-матер»).
37. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.1. – К., 1976. – С. 209–401.
38. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения / В. А. Сухомлинский. – Москва, 2005. – Т. 2. – С. 120.
39. Сухомлинський В. О. Слово вчителя в моральному вихованні / В. О. Сухомлинський // Вибр. твори : в 5-ти т. – К. : Рад. школа, 1977. – С. 321-330.

40. Сухомлинський В. О. Слово про слово // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.5. – К., 1977. – С. 160–167.
41. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Вибр. твори: У 5-ти т. – Т.2. – К., 1976. – С. 149–416.
42. Третяк О. Методика виховання ціннісного ставлення до людини у молодших школярів / О. Третяк // Початкова школа. – 2015. – № 6. – С. 10 – 14. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psh_2015_6_5.
43. Тугай В.М. Моральне виховання молодших школярів як психолого-педагогічна проблема / В.М. Тугай // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. – 2015. – Вип. 41. – С. 459-464. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pfto_2015_41_62.
44. Ушинський К.Д. Теоретичні проблеми виховання і освіти [Текст] / К. Д. Ушинський // Вибр. пед. твори: у 2-х т. — К. : Рад. шк., 1983. – Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки. – С. 9-192.
45. Фіцула М.М. Педагогіка [Текст]: навч. посіб. / М.М.Фіцула. – 3-тє вид., стер. – К.: Академвидав, 2009. – 560 с. (Серія «Альма-матер»).

ДОДАТКИ

Додаток А

Виховна година до Міжнародного дня толерантності «Все починається з тебе!» (автор – О.В. Лисенко)

Мета: поглибити знання про поняття «толерантність»; розвивати почуття колективізму, солідарності, вміння слухати; розвивати адекватну самооцінку, вміння аналізувати, приймати рішення, обирати правильну позицію; виховувати соціальну спостережливість, уважність, здатність бачити та розуміти відмінність іншої людини від себе; навчати встановлювати відносини на доброзичливих засадах, сприяти формуванню ціннісних установок на толерантне спілкування та навичок толерантної поведінки, звичок; виховувати чуйність, взаємоповагу, людяність, терпимість і небайдужість.

Обладнання: мультимедія, Power point презентація, стікери, ватман, фломастери, кольоровий папір, ножиці, роздавальний матеріал, відеоролик для перегляду «10 добрых поступков, достойных уважения. Часть 2».

Хід зустрічі

1. Організаційна частина

Учитель. Добрий день, шановні учні. 16 листопада у всьому світі відзначають Міжнародний день толерантності.

Його запровадили 1996 року за рішенням Генеральної Асамблеї ООН. Саме цього дня ЮНЕСКО ухвалило Декларацію принципів терпимості. У Декларації йдеться про рівність усіх людей, незалежно від їхнього віросповідання, етнічної належності чи кольору шкіри.

Пропоную вам поговорити про цю подію і поміркувати, як кожен з нас розуміє поняття «толерантність».

2. Основна частина

Гра «ВИТИНАНКА»

Умова: всі вказівки виконують одразу, без додаткових пояснень. Учням пропонують дотримувати однакових інструкцій, працюючи з однаковими аркушами паперу.

Завдання: розділити аркуш на 4 частини, зрізати правий верхній кут, скласти фігуру навпіл, закруглити ножицями гострий кут, скласти фігуру навпіл, відрізати прямий кут, розгорнути аркуш, розглянути отриману фігуру. З чим вона асоціюється? Чому отримані витинанки відрізняється, адже усі виконували однакові інструкції?

Запропонуйте розумне вирішення цього конфлікту.

Ситуація 3

Ви їдете в переповненому автобусі. Ви стоїте. На зупинці в автобус зайшла літня жінка, тримаючи в руках сумку. Ви бачите, як їй важко. Та ніхто не поступається місцем. Ви попросили однолітця, що сидів допомогти жінці, та він вдав, що не почув.

Як ви будете поводитися?

4 правила толерантного спілкування

- Бути завжди уважним.
- Бути терпимим у спорі і аргументувати свою думку.
- Бути гуманним і милосердним.
- Не ображати співбесідника.

Вправа «АСОЦІАТИВНИЙ РЯД»

Завдання. Доберіть назви рис, що притаманні толерантній людині, на кожному із літер, з яких складається слово ТОЛЕРАНТНІСТЬ.

Т – терплячий, товариський, тактовний.

О – обережний, об'єктивний, оригінальний, особливий

Л – лояльний, лагідний, легкий у спілкуванні.

Е – енергійний, елегантний, ефективний.

Р – рівний, розсудливий, рівнозначний, рівноправний.

А – активний, акуратний, авторитетний.

Н – надійний, найдорожчий.

Т – терплячий.

Н – необхідний людям, ніжний, незалежний.

І – інтелігентний, ідеальний, ідейний.

С – співчуваючий, сприймаючий свободу думок і дій іншого, страждаючий.

Т – тактовний, товариський.

Ь

Перегляд відеоролика «Людяність у житті».

1. Заклучна частина

Учитель: Для того, щоб досягти успіху у власному житті, не втрачати сил на конфлікти, «побутові війни», кожному доцільно сформувати в собі толерантність як рису характеру.

Мішечок порад

- Будьте готові до того, що всі люди різні – не кращі й не гірші, а просто різні;
- навчіться сприймати людей такими, якими вони є, не намагайтесь змінити в них те, що нам не подобається;
- цінують в кожній людині особистість і поважайте її думки, почуття, переконання, незалежно від того, чи збігаються вони з вашими;
- зберігайте «своє обличчя», знайдіть себе і за будь-яких обставин залишайтеся самим собою.

Додаток Б**Година моральності «Знаю, можу, робитиму» (автори – Світлана Лук'янова, Світлана Колеснікова)**

Ідеалізуючи дитинство, люди часто приписують дітям чесноти, яких вони можуть і не мати. Не буває доброти, щедрості чи терпимості від природи. Добро і зло – це частина нашої культури, так само, як, наприклад, мова. Тож добро не візьметься нізвідки – кожна добра людина колись навчилася бути такою. Отже, учімося разом.

Мета: продовжити формувати сферу соціально-моральних орієнтацій і почуттів у дітей; розвивати комунікативні навички дітей, навички самооцінки, самоконтролю; розвивати логічне мислення, уяву, збагачувати уявлення дітей про взаємини з оточенням, емоційні й фізичні стани; заохочувати дітей до активного прояву емоційної чуйності, формувати культуру спілкування, виховувати навички дружнього спілкування.

Обладнання: аудіозапис чарівної музики, клубочок, знаки (намальовані невидимими чорнилами), трава, яка проростала в різних умовах, у двох коробках, лінійки (по 1 на пару дітей), квітка компліментів, м'ячик двоколірний, кружечки 3-х кольорів для самооцінки, тарілочка з яблуком, підсвічник у формі сердечка, 2 склянки теплої води, серветки, тарілочка із сіллю, «діжечка з медом», чайні ложки (2 шт.), одноразові ложечки, куц ліщини, горішки-печиво, гелієві кульки із зображенням емоційних станів, дипломи.

Перебіг заняття**1.Організаційний момент****Привітання**

Вихователь. Сьогодні на вас чекає щось незвичайне. Але спочатку нам треба привітатися, привітати одне одного. Як це можна зробити? Можна сказати...

Діти. «Доброго ранку!», «Привіт», «Вітаю!», «Здрастуй!», «Доброго здоров'я!».

Вихователь. А ще люди здавна вміють вітатися і без слів. Пригадати, як це треба робити, вам допоможе знайомий віршик. Я читаю його, а ви виконуєте відповідні рухи:

Мушкетери одне одного вітали:
Капелюхи, уклоняючись знімали.
Гарні дами, що пишалися собою,
Їм у відповідь кивали головою.
Коли маму у садочку я вітаю,
То їй приязно рукою помахую.

А зустрінусь із своїм найкращим другом, –
Привітаюсь, і потисну йому руку.

– А тепер давайте привітаємося з поважними гостями. .

– Діти покладіть руки на серце, заплющуйте очі. Уявіть, що ви кладете тепло, радість, любов і хороший настрій у свої долоньки. А тепер розплющте очі, подаруйте нашим гостям безцінні дари. (Діти від грудей відводять руки в напрямку гостей).

Діти. Усіх, усіх, вітаємо!

2.Основна частина

Створення ігрової ситуації

Вихователь. Прислухайтесь, лунає музика. Мені видається, що це чарівна музика. Починаються дива. Діти, ця музика кличе вас до незвичайної країни, аби ви змогли перевірити свої знання і вміння, які вам знадобляться в житті.

(Вихователь звертає увагу дітей на тарілочку з чарівним яблучком. Бере її до рук і промовляє: «Котися, котися, яблучко рум'яненко, та по тарілочці чарівненькій. Покажи дітям країну незвичайну – країну, що називається «Знаю, можу й робитиму так». Діти підходять до вихователя й розглядають зображення на дні тарілочки).

Вихователь. Діти, ви хочете потрапити до цієї країни?

- У цій країні на вас чекають завдання – це не лякає вас?
- Тоді промовимо чарівні слова: «Один, два, три, країна «Знаю, можу й робитиму так» до себе запроси».

(Звучать фанфари. До групи заочується клубочок).

Вихователь. А ось і чарівний клубочок, який допоможе нам подорожувати цією країною.

(Хтось із дітей бере клубочок до рук і починає намотувати на нього ниточку. Інші діти йдуть за дитиною. Підходять до першого знаку, навколо якого ниточка обвилася).

Зупинка 1

Вихователь. Дивіться, якийсь знак. Здається, незвичайний. Біля нього губка в мисочці з водою, серветка для рук. Я знаю, що треба робити. (Вихователь вологою губкою протирає знак, і на ньому з'являється малюнок).

Вихователь. Як ви гадаєте, діти, що цей знак означає?

- Так, він означає компліменти. А ось і квітка компліментів. Щоб сталося диво, вам треба пригадати, що таке комплімент.
- А ви вмієте говорити компліменти?
- Перевіримо.

(Діти дарують одне одному компліменти (за бажанням). Пелюстки квітки розкриваються. У середині квітки – підсвічник у формі сердечка).

Вихователь. Від добрих слів у кожної людини на серці стає тепліше, і воно палає любов'ю й добром.

(Запальничкою підпалює свічку. Діти кілька секунд спостерігають).

- А тепер давайте разом загасимо це полум'я, щоб воно від зустрічі з іншими дітьми знову спалахнуло.

Вихователь. Ви знаєте, малята, не лише людям подобається чути добрі слова щодо себе. Пам'ятаєте, ми з вами посіяли у 2 коробочки травичку.

Одну просто поставили і не звертали на неї уваги. А другій, що ми говорили впродовж кожного дня?

Діти. Добрі слова. Ми з нею віталися. Хвалили її, аби вона швидше росла. Доглядали за нею.

(Вихователь прибирає «огорожу», що стоїть за знаком).

Вихователь. Ось і наша травичка в коробочках опинилася теж у цій незвичайній країні.

(Діти порівнюють і доходять висновку, що й рослинам приємно чути добрі слова, вони від цього швидше та краще ростуть).

Зупинка 2

Вихователь. Тож рушаймо далі.

(За бажанням одна дитина знову бере до рук клубочок і намотує на нього ниточку).

– Ось і ще один знак. Нам знову треба «почаклувати», аби з'явилося зображення.

(Вихователь пропонує комусь із дітей мокрою губкою провести по знаку, і на ньому з'являється зображення різних емоцій).

– Як ви гадаєте, що цей знак означає?

– Як би було на Землі, якщо б усі емоції водночас зникли?

– Справді, було б дуже погано. Життя було б сірим, не цікавим, безрадіним. Люди були би схожими на роботів.

– Що ви бачите біля знака?

(М'ячик, повітряні кульки із зображенням емоційних станів).

– Зараз ми пограємося і під час гри пригадаємо, які емоції ви знаєте.

(Вихователь відпускає кульки до стелі. Діти стають під ними. Коли лунає музика, школярі довільно пересуваються групою, коли музика зупиняється, кожна дитина ловить кульку-емоцію й називає її: «Я емоція радості (суму, зла, здивування...)). Гра проводиться двічі).

Вихователь. А це – «М'ячик добрих і поганих справ». Одна частина його, сіра, символізує погані справи, а друга, жовта, – добрі. Пограймо. Я

буду кидати вам темною стороною м'яч і називати недобрі справи, а ви, зловивши його, будете виразом свого обличчя відтворювати відповідну емоцію. А потім назвете добру справу й повернете м'ячик світлою стороною з позитивною емоцією на обличчі.

(Діти грають, добираючи слова-антоніми).

Приклади недобрих і добрих справ:

- забрати в дитини іграшку – поділитися іграшкою;
- порвати книжку – полікувати книжку;
- розкидати іграшки – позбирати;
- вирвати квіти на клумбі – посадити квіти;
- посваритися з подружкою – помиритися;
- образити матусю чи тата – пожаліти матусю чи тата.

Вихователь. Діти, а які помічники, що є в кожній людині допомагають нам робити добрі справи?

– Так це наші руки. Нумо, покажіть їхні вміння. Я називатиму дію, а ви показуйте:

- обійняти друга;
- погодувати птахів;
- заспокоїти братика чи сестричку;
- помити посуд;
- пожаліти матусю чи тата;
- подарувати квітку...

Зупинка 3

Вихователь. Молодці! Які добрі й вправні у вас рученята. Нехай вони весь час допомагають вам робити лише добрі справи. Рушаймо далі. На нашому шляху новий знак. Ми зараз дізнаємося, який саме.

(З'являється знак «Хлопчики й дівчатка»). На екрані телевізора з'являються зображення хлопчика й дівчинки, що сваряться.)

Вихователь. Що ви бачите?

- У дитячому садочку ви часто сваритеся?
- Як ви вважаєте, чи можуть діти дружити й не сваритися одне з одним?

(Відповіді дітей).

- А що таке дружба?

(Це коли разом граємося й не сваримося, гуляємо разом, працюємо, не ображаємо один одного).

Вихователь. А чи можна прожити без дружби?

- Ну ж бо, покажіть, яка міцна дружба між дітьми в нашій групі.

(Дітям пропонується стати парами, обличчям один до одного, взятися за руки й подолати смугу перешкод).

- Справді, дружні. Один одному допомогли подолати перешкоди.

- Зараз я вам пропоную «побудувати» місток дружби.

(Вихователь показує дітям лінійку).

Вихователь. Це місток дружби. Давайте, любі мої, спробуємо його утримати лобами. При цьому будемо говорити одне одному щось приємне. Переможницею стане та пара, яка утримає місток найдовше.

(Діти діляться на пари. Беруть лінійки, стають один напроти одного. Хтось із дітей приставляє першим лінійку до свого лоба, інша дитина доторкається своїм).

Вихователь. У країні «Знаю, могу й робитиму так» є вулиця «Мирилочка». Як ви вважаєте, для чого потрібні мирилки?

(Відповіді дітей. Вихователь пропонує дітям подивитися інсценівку вірша «Сварка»).

Вихователь. Хто кого образив першим?

Дитина 1. Він мене!

Дитина 2. Ні, він мене.

Вихователь. Хто ж кого ще першим вдарив?

Дитина 1. Він мене.

Дитина 2. Ні, він мене.

Вихователь. Ви ж раніше так дружили.

Дитина 1. Я дружив.

Дитина 2. І я дружив.

Вихователь. То що ж ви не поділили?

Дитина 1. Я забув.

Дитина 2. І я забув.

(Діти обіймаються).

Вихователь. На згадку про вулицю «Мирилочку» Країна вам дарує килимо-мирилочку. Як ви думаєте, навіщо вона потрібна?

– А ви мирилки знаєте?

(Вихователь пропонує за бажанням двом дітям стати на килимок і промовити мирилку).

Вихователь. Так мої любі, ви дуже різні. Проте, у вас є багато спільного. Головне – поважайте одне одного, товаришуйте, і тоді всім буде добре!

(Діти продовжують подорож за допомогою чарівного клубочка. Клубочок проводить їх до знака, на якому зображені казкові герої.)

Зупинка 4

Вихователь. А ось іще один знак. Що ви на ньому бачите? (Казкових героїв).

Вихователь. А що поряд зі знаком?

(Поряд зі знаком цифри, на столі 2 склянки з водою, тарілочка із сіллю, «діжечка меду», ложечки).

Вихователь. Тут для вас завдання. Треба зрозуміти вчинки казкових героїв. Але спочатку поділимося на 2 команди. Я буду називати різні вчинки казкових героїв, а ви будете їх оцінювати й рахувати. Команда праворуч рахуватиме добрі вчинки, а команда ліворуч – погані. Підрахувавши, знайдете відповідну цифру й покажете її.

Приклади-вчинки казкових героїв

- Дюймовочка врятувала ластівку від голодної смерті.
- Федора ніколи не мила посуд.

- Комар врятував Муху-Цокотуху від павука.
- Баба Яга викрала братика Йванка.
- Круть і Верть нічого не хотіли робити, лише гратися та веселитися.
- Наф-Наф урятував своїх братів від Вовка.
- Лисичка з'їла Колобка.
- Мишка допомогла витягнути ріпку.
- Лисиця вигнала зайчика з його хатинки.
- Іван-Царенко пожалів щуку й відпустив її.
- Кіт у чоботях допомагав своєму господарю.
- Лікар Айболить лікував пташок, звірів.

Вихователь. Скільки ви, перша командо, нарахували добрих вчинків казкових героїв?

(Сім).

– А ви, друга командо, скільки нарахували поганих вчинків казкових героїв?

(П'ять).

– А тепер команда, яка рахувала добрі вчинки, обере когось, хто покладе в склянку з водою 7 ложечок меду й розмішає його. А ви оберіть того, хто покладе в склянку 5 ложечок солі.

(Діти обирають, кладуть мед (сіль), розмішують ложечками. Вихователь пропонує дітям кожної команди взяти по ложечці, опустити в склянку з медом (сіллю), а потім скуштувати. Педагог цікавиться враженнями).

Вихователь. Кожен добрий вчинок, добре слово – це, як ложечка меду, для кожної людини й солодко, і приємно, а кожний поганий вчинок – псує настрій, шкодить здоров'ю, раниць серце, робить людину злою. Погані вчинки можна порівняти з дьогтем – він подібний до смоли й погано пахне. Так от, одна ложка дьогтю здатна зіпсувати цілу діжку меду. Тож намагайтеся робити лише добрі вчинки, промовляти лише щирі слова, бути щедрими, добрими дітьми.

(Вихователь підходить з дітьми до куща ліщини, звертає їхню увагу на те, що на цьому кущі ростуть Горішки знань країни «Знаю, можу й робитиму так». Цікавиться в дітей, чи хочуть вони стати постійними мешканцями цієї країни).

Вихователь. Для цього вам потрібно скуштувати по горішку. Але якщо кожен скуштує, горішків на кущику не залишиться. Потрібно надати цьому чарівному кущу чудодійної сили, завдяки якій на ньому з'являються нові плоди. Для цього вам потрібно пригадати прислів'я чи приказки про доброту, щедрість, чесність, дружбу. Перш ніж зірвати горішок, кожен із вас повинен промовити прислів'я чи приказку.

Прислів'я та приказки

Світ не без добрих людей.

Щедрому весь світ рідня.

Добре роби – добре й буде.

Один за всіх і всі за одного.

Дорожче срібла і злата душа, що щедрістю багата.

Узяв одне яблуко, віддай два.

Людина без друзів, як дерево без коріння.

Щедрий бідності не знає.

Від добра ніхто не тікає.

Не май сто гривень, а май сто друзів.

Щедра душа меду не жаліє.

Доброму всюди добре.

Любиш брати, умій і сам давати.

(Вихователь розвертає кущ ліщини зворотним боком. На кущику висить печиво у вигляді горішків ліщини. Діти називають прислів'я чи приказку і «зривають горішки».)

3. Підбиття підсумків.

Вихователь. Любі мої, чуєте лунає музика. Нам час повертатися. Але я хочу, щоб кожен із вас оцінив себе за час подорожі незвичайною країною. Оскільки ми побували в країні «Знаю, можу й робитиму так», то ви повинні оцінити свої знання й уміння. Для цього вам потрібно обрати один із 3-х кружечків:

- Червоний означає «багато знаю, можу й роблю, як треба».
- Зелений означає «знаю, але не завжди роблю, як треба».
- Жовтий означає «мало знаю й не хочу завжди робити так, як треба».

Після проведеної рефлексії кожна дитина отримує «Диплом постійного мешканця країни «Можу, Знаю і Робитиму так».

Додаток В

МЕТОДИКА «ПРИСЛІВ'Я» (розроблена кандидатом психологічних наук С.М. Петровою)

Мета: виявити рівень моральної вихованості учнів і з'ясувати особливості ціннісного ставлення до життя, до людей, до самих себе.

Хід проведення. Учням пропонується бланк з 60 прислів'ями. Можливі два варіанти роботи з цим бланком. У першому випадку учням потрібно уважно прочитати кожне прислів'я і оцінити ступінь згоди з його змістом за наступною шкалою:

- 1 бал - згоден в дуже незначній мірі;
- 2 бали - частково згоден;
- 3 бали - в загальному згоден;
- 4 бали - майже повністю згоден;
- 5 балів - абсолютно згоден.

У другому випадку кожному учневі необхідно уважно прочитати кожну пару прислів'їв») і вибрати те, з яким згоден найбільше.

Пропонуються наступні прислів'я:

1. а) щасливий той, у кого совість чиста;
- б) сором не дим, очі не виїсть;
- в) краще жити бідняком, ніж розбагатіти з гріхом;
- г) що за честь, коли нічого їсти.
2. а) не хлібом єдиним живе людина;
- б) живеться тому, у кого гроші водяться;
- в) не в грошах щастя;
- г) коли гроші бачу, душі своєї не чую.
3. а) кому щастя служить, той ні про що не тужить;
- б) де щастя плодиться, там і заздрість народиться;
- в) хто добре живе, той довго живе;
- г) життя прожити - не поле перейти.
4. а) боятися нещастя і щастя не бачити;

- б) людське щастя, що вода в бредні;
  - в) гроші - справа наживна;
  - г) голим народився, голим і помру.
5. а) тільки той не помиляється, хто нічого не робить;
- б) береженого Бог береже;
  - в) на Бога надійся, а сам не зівай;
  - г) не знаючи броду, не лізь у воду.
6. а) кожен сам коваль свого щастя;
- б) б'ється як риба об лід;
  - в) хочу - половину можу;
  - г) лобом стіни не проб'єш.
7. а) гарна слава краща багатства;
- б) вуха вище чола не ростуть;
  - в) як проживеш, так і вважатимуть;
  - г) вище голови не стрибнеш.
8. а) світ не без добрих людей;
- б) на наш вік дурнів вистачить;
  - в) люди - все, а гроші - сміття;
  - г) грошам усі підкоряються.
9. а) що в людях живе, те і нас не мине;
- б) живу як живеться, не так як люди хочуть;
  - в) від народу відстати - жертвою стати;
  - г) мені ніхто не указ.
10. а) всякий відповідає за себе;
- б) моя хата скраю, я нічого не знаю;
  - в) своя сорочка ближче до тіла;
  - г) наша справа - сторона.
11. а) сам пропадай, а товариша виручай;
- б) роби людям добро, та й собі без біди;
  - в) життя дане на добрі справи;

г) коли хочеш собі добра, то нікому не роби зла.

12. а) не май сто рублів, а май сто друзів;

б) на обіді всі - сусіди, а прийшла біда, вони геть, як вода;

в) добре братство краще багатства;

г) чорний день прийде - приятелі відмовляться.

13. а) навчання - світло, невчення - тьма;

б) багато будеш знати, скоро постарієш;

в) навчання краще за багатство;

г) вік живи, вік учись, а дурнем помреш.

14. а) без праці немає добра;

б) від трудів праведних не наживеш палат кам'яних;

в) можна тому багатому бути, хто від праці мало спить;

г) від роботи не будеш багатий, а скоріше будеш горбатий.

15. а) навіщо і закони писати, якщо їх не виконувати;

б) закон - павутина, джміль проскочить, муха загрузне;

в) де твердий закон, там всяк розумний;

г) закон - як дишло, куди завернеш, туди і вийшло.

Обробка отриманих даних. Текст методики містить 30 пар ціннісних суджень про життя, людей, саму людину, зафіксованих у змісті прислів'їв і протилежних один одному за змістом. Ціннісне ставлення людини до життя, до людей, до самого себе конкретизуються в окремих прислів'ях і в тексті методики розміщуються наступним чином:

1) а, в — духовне ставлення до життя, б, г — бездуховне ставлення до життя;

2) а, в — незначимість матеріального благополуччя у житті, б, г — матеріально благополучне життя;

3) а, в — щасливе, гарне життя, б, г — важке, складне життя;

4) а, в — оптимістичне ставлення до життя, б, г — песимістичне ставлення до життя;

5) а, в — цілеспрямоване ставлення до життя, б, г — обережне ставлення до життя;

- б) а, в — самовизначення в житті, б, г — відсутність самовизначеності в житті;
- 7) а, в — прагнення досягати чогось у житті, б, г - відсутність прагнення досягати чогось у житті;
- 8) а, в — гарне ставлення до людей, б, г — погане ставлення до людей;
- 9) а, в — дружнє ставлення до людей, б, г — індивідуальне ставлення до людей;
- 10) а, в — егоцентричне ставлення до людей, б, г — егоїстичне ставлення до людей;
- 11) а, в — альтруїстичне ставлення до людей, б, г — паритетне ставлення до людей;
- 12) а, в — важливість дружби, б, г — незначимість дружби;
- 13) а, в — значимість учіння, б, г — незначимість учіння;
- 14) а, в — важливість праці, б, г — незначимість праці;
- 15) а, в — значимість дотримання законів, б, г — незначимість дотримання законів.

Підраховується сума балів (за варіантом 1) або кількість виборів (за варіантом 2) окремо за відповідями «а», «в» та окремо за відповідями «б», «г».

Основний принцип оцінювання отриманих результатів - порівняння суми балів або кількості виборів. Найбільш високі оцінки або більшу кількість виборів за відповідями «а» і «в» свідчить про стійкість бажаних ціннісних відносин учнів до життя, до людей, до самих себе; у відповідях «б» і «г» - про стійкість небажаних ціннісних відносин до життя, до людей, до самих себе. Показник моральної вихованості визначається співвідношенням: чим більше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «а», «в» і менше ступінь згоди зі змістом прислів'їв «б» і «г», тим вище рівень моральної вихованості учнів, і, навпаки, чим менше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «а», «в» і більше ступінь згоди з вмістом прислів'їв «б», «г», тим він нижчий.

Допускається використання скороченого варіанту даної методики. У цьому випадку учням надаються окремим текстом або прислів'я під літерами «а» і «б», або прислів'я під літерами «в» і «г».

Додаток Г

ТЕСТ «РОЗМІРКОВУЄМО ПРО ЖИТТЄВИЙ ДОСВІД» (складений доктором педагогічних наук Н.Є. Щурковою)

Мета: виявити моральну вихованість учнів.

Хід поведення. Для успішного проведення тесту необхідна абсолютна тиша, анонімність (можна тільки вказати стать, поставити у кутку листка букву «х» — хлопчик, «д» — дівчинка).

Попередньо готуються аркуші паперу для більш зручного підрахунку результатів.

Номер запитання	Варіант відповіді		
	а	б	в
1	*		
2		*	
3			*

Важливо простежити за тим, щоб під час тестування панувала атмосфера зосередженості, щирості, відвертості. Питання тесту повинні бути прочитані рівним монотонним голосом, щоб інтонаційна насиченість не впливала на вибір відповіді. Учням пропонується вибрати один з трьох запропонованих відповідей і позначити його в графі (а, б, в) знаком *.

1. Попереду стоїть людина. Вам необхідно пройти. Що ви зробите?

- а) обійду, не чіпаючи;
- б) пройду зачепивши;
- в) дивлячись який буде настрої.

2. Ви помічаєте серед гостей непоказну дівчину (або малопримітного юнака), яка (який) самотньо сидить осторонь. Що робите?

- а) нічого, яке моє діло;
- б) не знаю заздалегідь, як складуться обставини;
- в) підійду і неодмінно почну розповідь.

3. Ви спізнюєтеся в школу. Бачите, що комусь стало погано. Що робите?

- а) поспішаю до школи;
  - б) якщо хтось кине́ться на допомогу, я теж піду;
  - в) телефоную в «Медичну допомогу», зупиняю перехожих ...
4. Ваші знайомі переїжджають на нову квартиру. Вони старі. Що робите?
- а) запропоную свою допомогу;
  - б) я не втручаюся в чуже життя;
  - в) якщо попрохають, я, звичайно, допоможу.
5. Ви купуєте полуницю. Вам зважують останній кілограм. Позаду чуєте голос, жалкують про те, що не вистачило полуниці для сина в лікарню. Як реагуєте на голос?
- а) співчуваю, звичайно, але що поробиш в наш важкий час;
  - б) обертаюся і пропоную половину;
  - в) не знаю, можливо, мені теж буде дуже потрібно.
6. Ви дізнаєтеся, що несправедливо покараний один з ваших знайомих. Що робите в цьому випадку?
- а) дуже серджуся і лаю кривдника останніми словами;
  - б) нічого: життя взагалі несправедливе;
  - в) захищаю скривдженого.
7. Ви черговий. Підмітаючи підлогу, ви знаходите гроші. Що робите?
- а) вони мої, я їх знайшов;
  - б) завтра запитаю, хто їх втратив;
  - в) можливо, візьму собі.
8. Складаєте іспит. На що розраховуєте?
- а) на шпаргалки, звичайно: іспит - це лотерея;
  - б) на втому екзаменатора: авось, пропустить;
  - в) на свої знання.
9. Вам належить вибрати професію. Як будете це робити?
- а) знайду щось поруч з будинком;
  - б) пошукаю високооплачувану роботу;
  - в) хочу створювати щось цінне на землі.

10. Який з трьох запропонованих видів подорожі Ви виберете?

- а) по Україні;
- б) по екзотичних країнах;
- в) за однією з провідних розвинених країн.

11. Ви прийшли на суботник і бачите, що всі знаряддя праці розібрали. Що зробите Ви?

- а) потиняюсь трохи, потім видно буде;
- б) йду негайно додому, якщо не будуть відзначати присутніх;
- в) приєднаюся до кого-небудь, стану працювати з ним.

12. Якийсь чарівник пропонує Вам влаштувати Ваше життя без необхідності працювати. Що Ви відповісте цьому чарівникові?

- а) погоджуся з вдячністю;
- б) спочатку дізнаюся, скільком він забезпечив таким чином існування;
- в) рішуче відмовлюся.

13. Вам дають суспільне доручення. Виконувати його не хочеться. Як Ви будете діяти?

- а) забуваю про нього, згадую, коли зажадають звіт;
- б) виконую, звичайно;
- в) ухиляюсь, знаходжу причини, щоб не згадувати.

14. Ви побували на екскурсії в чудовому, але маловідомому музеї. Чи повідомите ви кому-небудь про це?

- а) так, неодмінно скажу і постараюся зводити їх в музей;
- б) не знаю, як доведеться;
- в) навіщо говорити, нехай кожен вирішує, що йому треба.

15. Вирішується питання, хто б міг виконати корисну для колективу роботу. Ви знаєте, що здатні це зробити. Але що Ви робите в даний момент?

- а) піднімаю руку і повідомляю про своє бажання зробити роботу;
- б) сиджу і чекаю, коли хтось назве моє прізвище;
- в) я занадто дорожу своїм особистим часом, щоб погоджуватися.

16. Ви з товаришами зібралися їхати на дачу в сонячний теплий день. Раптом Вам дзвонять і просять відкласти поїздку заради важливої спільної справи.

Що робите?

- а) їду на дачу згідно з планом;
- б) не їду, залишаюся, звичайно;
- в) чекаю, що скаже мій товариш.

17. Ви вирішили завести собаку. Який з трьох варіантів Вас влаштує?

- а) бездомне щеня;
- б) дорослий пес з відомою Вам породою;
- в) дороге щеня рідкісної породи.

18. Ви зібралися відпочивати після роботи (навчання). І ось кажуть: «Є важлива справа. Потрібна допомога». Як реагуєте?

- а) нагадаю про право на відпочинок;
- б) роблю, якщо треба;
- в) подивлюся, що скажуть інші.

19. З Вами розмовляють образливим тоном. Як до цього ставитеся?

- а) відповідаю тим же;
- б) не помічаю, це не має значення;
- в) розриваю зв'язок.

20. Ви погано граєте на скрипці (або на будь-якому іншому музичному інструменті). Ваші батьки Вас неодмінно хвалять і просять зіграти для гостей. Що робите?

- а) граю, звичайно;
- б) не граю;
- в) коли хвалять, завжди приємно, але шукаю привід ухилитися від гри.

21. Ви задумали прийняти гостей. Який варіант Ви оберете?

- а) самому (самій) приготувати всі страви;
- б) закупити напівфабрикати в магазині «Кулінарія»;
- в) запросити гостей на каву.

22. Раптом дізнаєтеся, що школу закрили з якихось особливих обставин. Як зустрічаєте таке повідомлення?

- а) безмежно радий, гуляю, насолоджуюся життям;
- б) стурбований, будую плани самоосвіти;
- в) буду чекати нових повідомлень.

23. Що Ви відчуваєте, коли на Ваших очах хвалять когось із Ваших товаришів?

- а) жахливо заздрю, мені незручно;
- б) я радий, тому що і у мене є свої переваги;
- в) я, як всі, аплодую.

24. Вам подарували красиву незвичайної форми авторучку. На вулиці до Вас підходять два хлопці і вимагають віддати їм подарунок. Що робите?

- а) віддаю - здоров'я дорожче;
- б) постараюся втекти від них, кажу, що ручки у мене немає;
- в) подарунків не віддаю, вступаю в боротьбу.

25. Коли настає Новий рік, про що найчастіше думаєте?

- а) про новорічні подарунки;
- б) про канікули і свободу;
- в) про те, як жив і як збираюся жити в новому році.

26. Яка роль музики у Вашому житті?

- а) вона мені потрібна для танців;
- б) вона приносить мені задоволення духовного плану;
- в) вона мені просто не потрібна.

27. Їдучи надовго з дому, як Ви себе відчуваєте далеко?

- а) сняться рідні місця;
- б) добре себе відчуваю, краще, ніж удома;
- в) не помічав (не помічала).

28. При перегляді інформаційних телепрограм ваш настрій іноді псується?

- а) ні, якщо мої справи йдуть добре;
- б) так, в даний час досить часто;

в) не помічав (не помічала).

29. Вам пропонують відправити книги в далеке гірське село. Що робите?

а) відбираю цікаве і приношу;

б) непотрібних мені книг у мене немає;

в) якщо всі принесуть, я теж дещо відберу.

30. Чи можете Ви назвати п'ять дорогих Вам місць на Землі, п'ять дорогих Вам історичних подій, п'ять дорогих Вам імен великих людей?

а) так, безумовно, можу;

б) немає, на світі багато цікавого;

в) не замислювався (не замислювалася), треба б порахувати.

31. Коли Ви чуєте про героїчний вчинок людини, що частіше всього приходить Вам в голову?

а) у цієї людини був, звичайно, свій особистий інтерес;

б) людині просто пощастило прославитися;

в) глибоко задоволений і не перестаю дивуватися.

Велике спасибі за відповіді!

Обробка отриманих даних. Кількість виборів, зроблених школярами в кожному випадку, необхідно порахувати і представити в процентному відношенні до загальної кількості учнів.

Відповіді під номерами 10, 17, 21, 25, 26 з підрахунку не допускаються.

Показником, що свідчить про достатню моральну вихованість учнів і сформованість орієнтації на «іншу людину», є кількість виборів від 13 і більше в таких випадках:

Графа а. Порахувати * на питання 1, 4, 14, 15, 27, 29, 30.

Графа б. Порахувати * на питання 5, 7, 13, 16, 18, 20, 22, 23, 28.

Графа в. Порахувати * на питання 2, 3, 6, 8, 9, 11, 12, 19, 24, 31.

Показником, що свідчить про деяку аморальну орієнтацію, егоїстичну позицію, є кількість виборів від 13 і більше в наступних варіантах:

Графа а. Підрахувати* на питання 2, 3, 5, 7, 8, 12, 13, 16, 18, 20, 22, 23, 24, 31.

Графа б. Підрахувати * на питання 1, 4, 6, 9, 11, 19, 27, 29, 30.

Графа в. Підрахувати * на питання 14, 15.

Показником, що свідчить про несформованість моральних відносин, нестійку, імпульсивну поведінку, є залишкова кількість виборів, де перевага явно не виявляється.

Додаток Д

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

Я, Нікітіна Анастасія Сергіївна, учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

- дотримуватися:
  - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
  - принципів та правил академічної доброчесності;
  - нульової толерантності до академічного плагіату;
  - моральних норм та правил етичної поведінки;
  - толерантного ставлення до інших;
  - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
  - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
  - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
  - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
  - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
  - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
  - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
  - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
  - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
  - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
  - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
  - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
  - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
  - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
  - не підроблювати документи;
  - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
  - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
  - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
  - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
  - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
  - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;
  - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

02.04.2020
(дата)

(підпис)

Нікітіна Анастасія
(ім'я, прізвище)

ДОВІДКА**про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці**

кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр

спеціальності 013 Початкова освіта (денна форма)

Автор роботи	Нікітіна А
Назва роботи	Виховання моральної культури особистості молодшого школяра у позаурочний час
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Денисенко В. В.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу: 1002571737
Результати перевірки	Схожість 23,0%